

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E

HOU'EIKIM MIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	12
'AHO	M nite, 20 Fepueli 2017

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI M MIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Tu'ivakan

'Eiki Fakaafonganga N pele, Vahefonua Tongatapu

Hou'eiki Minisit Kapineta

'Eiki Pal mia

'Eiki Tokoni Pal mia

'Eiki Minisit Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

& Kau Tau 'a 'Ene 'Afio

'Eiki Minisit Pa'anga & Palani Fakafonua

'Eiki Minisit Fefakatau'aki, Ngaahi Ng ue 'a e Kakai

& Polisi, Pil sone, Tamate Afi

'Eiki Minisit T naki Pa'anga H Mai & Tute

'Eiki Minisit Lao

'Eiki Minisita Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau, Toutai

'Eiki Minisit Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga

'Eiki Minisit Mo'ui

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi & Takimamata

'Eiki Minisita Ako & Ako Ng ue

Samuela 'Akilisi P hiva

Siaosi Sovaleni.

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Dr. 'Aisake Valu Eke

Dr. P hiva Tu'i'onetoa

T vita Lavemaau

Sione Vuna Fa'otusia

S misi Taelangi Fakahau

Poasi Mataele Tei

Dr. Saia Ma'u Piukala

Semisi Lafu Kioa Sika

Penisimani 'Epenisa Fifita

Hou'eiki Fakaafonganga N pele

Lord Tu'i' fitu

Lord Vaea

Lord Tu'ilakepa

Lord Tu'iha' angana

Lord Tu'iha'ateiho

Lord Nuku

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 1 Vava'u.

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 1 Tongatapu

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakaafonganga N pele Fika 2 Ha'apai

'Eiki Fakaafonganga N pele 'Eua

'Eiki Fakaafonganga N pele Ongo Niua

Kau Fakaafonganga Kakai

Fakaafonganga Fika 4 Tongatapu

Fakaafonganga Fika 12, Ha'apai

Fakaafonganga Fika 13, Ha'apai

Fakaafonganga Fika 15, Vava'u

Fakaafonganga Fika 16, Vava'u

Fakaafonganga Kakai 17, Ongo Niua

M teni Tapueluelu

Vili Manuopangai Hingano

Veivosa *Light of Life* Taka

S miu Kuita Vaipulu

'Akosita Havili Lavulavu

Sosefo Fe'aomoeata Vakati

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 12/2017
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

*'Aho Monite 20 Fepueli, 2017
10.00am.*

HOKOHOKO 'O E NGAUE 'A E FALE ALEA

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	Lipooti Fika 01/2017: Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea (fekau'aki mo e Fokotu'u ki ha Paloti ke Fakamaloloo'i 'a e Palemia)
Fika 05	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 06	:	Kelesi

Fakahokohoko

Fale Alea ‘o Tonga	6
Lotu	6
Ui ‘a e Fale	6
Poaki.....	6
Tokanga ki he palopalema he ako ‘i Mo’unga’one.....	7
Tali Pule’anga ki he palopalema e ako ‘i he ‘otu motu	8
Tokanga ki he kumi koloa ‘i Vain	9
Tokanga ki he fakamatala Komisiona Polisi ki he mítia.....	10
Tali Pule’anga ki he hoha’a fekau’aki mo e founa kumi koloa kau polis	11
Tokanga ki he tu’unga ‘apiako lautohi pule’anga Kolonga	11
Tokanga ki he tukunga ngaue ki he kau ngaue tuku kitu’a he <i>MIA & MOI</i>	11
Fai ng ue ki he kau ng ue lau ‘aho <i>MIA</i>	13
Ngaahi tu’utu’uni fekau’aki mo e fokotu’u paloti’i tu’unga falala’anga Pal mia	14
L pooti Fika 1, 2017, K miti Tu’uma’u Ngaahi Totonu Fale Alea	14
Fakama’ala’ala ki he Lípooti fika 1/2017 e K miti	15
Tokanga ki he ‘aho h peesi 5 & 6 he fakamatala fokotu’u.....	16
P loti’i ‘o tali e ng ue na’e lava ‘e he Komiti.....	17
Tokanga ke tonu e fakamo’oni he peesi 5 & 6.....	18
Fokotu’u ke tatau e ‘aho he peesi 5 na’a ‘oku ta’efakalao	18
Fanongonongo taumu’a fokotu’u ke p loti’i tu’unga falala’anga Pal mia	20
KONGA A: PULE‘I KOVI	23
Konga ua: Ta’efe’unga fatongia faka-Pal mia :	28
Tali Pule’anga ki he palopalema e ako ‘i Ha’apai	31
Tali ki he hoha’a fekau’aki he ako mei Kolonga	32
Tali Pule’anga fekau’aki mo e hoha’a he ako mei Leim tu’a.....	32
‘Isiu ki he tu’utu’uni Pal mia ke fakamalolo’i Viola Ulakai	34
KONGA 3: MAUMAU’I PE KAKAA’i ‘A E KOLOA ‘A E PULE’ANGA MO E FONUA 36	
Konga F: Fakahoko e ngaahi me’a ‘a ia ‘e ngalingali fakatupu ha faingata’a ‘i he v ‘o e fonua ni mo ha fonua kehe.	42

KONGA 5: FAKALALAHĪ ‘O E NG UE HALA ‘AKI ‘O E MAFAI 45

Neongo ‘ikai h tu’utu’uni e Fale Alea ke mai tali Pal mia ka ‘oku tali p 47

Kole ke tukuange faingamalie ‘omai tali Pal mia ki Fale Alea 48

Kelesi..... 48

Fakam ’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea ‘o Tonga 49

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: M nite 20 Fepueli, 2017

Taimi: 1000-1010 pongipongi

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. (*Lord Tu'ivakan*)

'Eiki Sea: K taki kae fakahoko mai 'etau lotu ki he pongipongi ni.

Lotu

(Na'e fakahoko 'e he 'Eiki Tokoni Pal mia 'a e lotu ki he pongipongi ni, 'o kamata'aki 'a e himi 529, pea mo e veesi Folofola mei he Tohitapu, na'e to'o ia mei he K sipeli 'a M tiu, vahe 5, veesi 38)

<005>

Taimi: 1010-1020

'Eiki Sea : M l . Fakam l atu ki he Tokoni Pal miá 'i he lotu lelei 'o e pongipongi ni. Tapu foki ki he 'afio 'a e 'Otua M fimafi 'i hotau lotolotonga. Fakatapu foki ki He'ena 'Afifió, kae 'uma' e Fale 'o Ha'a Mohefo. Fakatapu atu ki he Pal miá, kae 'uma' e Kapinetí. Peh e fakatapu ki he Hou'eiki N pele e fonuá, kae 'uma' e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. Hou'eiki, neongo 'a e ongoongo 'oku tau fanongo ki aí, ka 'oku ou tui ko e fatongia ia e Pule'angá, ke fakahoko 'a e fatongia ko iá. Kaikehe, tuku'aki ia ko e fatongia ia e Pal mia, mo e Pule'angá, ke fakahoko mai 'a e hala 'a e Kuini Fehuhú. Kaikehe, mou mea'i ia he pongipongi ni.

'Oku 'i ai p 'a e fanga ki'i me'a 'oku fiema'u ke mou me'a ki ai, ki mu'a pea u toki fakahoko atu 'etau 'as nitá. Ko e me'a p , 'uluaki p , 'e t puni e Falé 'i he Tu'apulelulú. Kae tuku ia kimu'a, ka u kole ki he Kalaké ke fai mai 'etau taliuí, ka tau toki hoko atu 'a e ngaahi me'a ko ení, he 'oku 'api'api p 'a e taimí. Kalake fai mai e uí.

Kalake T pile : Tapu mo e 'Eiki Sea e Fale Alea 'o Tonga, 'Eiki Pal miá, mo e Hou'eiki M mipa Kakato e Falé, kae 'at ke fakahoko hono ui 'o e Falé ki he pongipongi ni.

Ui 'a e Fale

Kalake T pile : 'Eiki Sea, ko e ngata'anga ia e taliui 'o e Falé.

Poaki

Ko e 'Eiki Minisit Fonuá, kei hoko atu p 'ene poaki tengetangé. Pea 'oku poaki mai e 'Eiki Minisit Mo'uí, pea ko M teni Tapueluelu, 'oku poaki, me'a t mui mai. M l 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : M l . Pea hang p ko ia na'e fai e lave ki ai, ko e Tu'apulelulu, 'aho 2 'o M 'así, 'e t puni ai e Falé, ka ki mu'a ke u to e hoko atú, 'ai mu'a kae tuku atu e faingam lie ki he ngaahi

me'a ko e fiema'u vivili mei he ngaahi v henga. Kae tuku mu'a ki he v henga Ha'apai 12, ke me'a mai.

Tokanga ki he palopalema he ako 'i Mo'unga'one

Vili Hingano : Fakatapu atu ki he Feitu'u na, 'Eiki Sea. M l ho'o laum lie ki he pongipongi fo'ou ko eni, kamata'anga e 'ahó, pea mo e uike fo'ou 'oku tau fononga'ia. 'Oatu e fakatapu ki he 'Eiki Pal mia 'o Tonga ...

<006>

Taimi: 1020-1030

Vili Hingano: ...Kae 'uma' 'a e Hou'eiki Kapineta, fakatapu atu ki he Hou'eiki N pele 'o e fonua kae 'uma' 'a si'oku kaung Fakafofonga 'o e Kakai. Kae tuku mu'a ki he motu'a ko eni ke fakahoko atu 'a e fie ma'u ko eni 'a e taha 'o e kolo 'a hoku v henga.

'Eiki Sea ko e fetu'utaki mai eni mei he k inga Kava 'o Mo'unga'one mei he Kaliopau fekau'aki pea mo 'enau Lautohi Pule'anga, 'Eiki Sea ko e palopalema ia ko eni 'oku t tu'o lahi 'a hono t langa'i 'o'ona 'i he l pooti ko ia 'a e potung ue pea mo e Fale ni p 'o fekau'aki pea mo e tautau toko taha ko ia 'a e kau faiako ko ia 'i he 'otu motu. Ko e palopalema ko eni 'oku hoko ko ia lolotonga 'i Mo'unga'one 'oku 'i ai 'a e ki'i fokoutua ki'i alangamahaki 'a e faiako 'oku taha p 'a e faiako, pea 'oku tukuku 'a e ako ia 'i he fo'i vaha'a taimi ko ia Sea. 'A ia 'oku 'uhinga ia 'oku 'ikai p ke to e fai ha ako 'i he taimi ko ia 'oku fokoutua ai 'a faiako pea 'oku ne lava mai ia ki Pangai ki falemahaki k 'oku fetu'utaki mai 'a e 'ofisakolo pea mo e k inga ko e 'uhinga ko e tu'unga 'oku 'i ai 'enau f nau 'a e faka'amu ke 'oua 'e hoko 'a e tokotaha faiako ko ha 'uhinga ia ke tu'u ai 'a e ako.

'Oku 'i ai p 'a e ngaahi polokalama ia 'oku ou tui 'oku mea'i p he 'Eiki Minisit te ne lava 'o fakakakato ke lava 'o hoko atu 'a e ako 'i ha 'uhinga 'oku puke 'a e faiako tautautefito ki he ngaahi 'otu motu ko eni 'oku tokotaha p 'a e faiako ki he fo'i kalasi 'e ono. 'Eiki Sea na'a ku fehu'i atu ki he 'ofisakolo pea mo e k inga ko e h 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e ako, toko fiha 'a e f nau ako pea mo e kalasi ko ia 'oku fakahoko ai, pea na'a nau talamai Sea ko e fo'i kalasi 'oku ono pea ko e kalasi taha 'oku 'i ai 'a e ki'i toko fiha, ko e fakava'e ko eni ki he 'enau ako 'oku makatu'unga ia he fo'i taimi ko eni, pea kapau ko e 'atunga eni 'e hoko e puke, pea si'i tutuku ai 'a e ako ko e teuteu e sivi pea mo hono teuteu'i e f nau 'i he *foundation level* 'oku ou tui Sea 'oku 'ikai ko ha 'uhinga lelei eni ke ta'ofi ai 'a e ako kapau 'oku puke 'a e faiako. 'Oku totonu ke 'i ai 'etau polokalama pea 'oku ou tui p au 'oku 'ikai ke fo'ou p sola 'a e palopalema ko eni 'oku fokotu'u mai 'omai ko ia pea mei Mo'unga'one 'oku totonu ke fai p hano tokangaekina ko e 'uhinga ko e tu'unga ko eni 'oku 'i ai 'a e f nau.

Sea mahalo ko e tu'unga p ia 'o e me'a ko eni 'oku fai ki ai 'a e fakahoha'a he pongipong ni ko e 'oatu p ke me'a ki ai 'a e 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e Minisit Ako ki he tu'unga ko ia 'oku 'i ai, 'a ia 'oku tatau p eni ia ki ha to e motu kehe 'oku tokotaha p 'a e faiako 'o hoko 'a e me'a ko ia, k 'i he pongipongi ni Sea 'oku ou kole fakamolemole atu p ki he Feitu'u na pea mo e Fale 'Eiki ko e 'uhi ko e me'a ko eni 'oku fakahoko mai ko eni k 'oku totonu ke fai hano tokangaekina makehe ko e 'uhinga he ko e palopalema 'oku ki'i fuoloa ta'u mai 'etau faai fononga mai mo ia,

k 'oku ou tui 'oku totonu ke fai ha me'a fakavavevave ki ai 'Eiki Minisit 'i he 'aho ni ke lava atu ha taha 'o *sub* ke 'oua na'a tu'u 'a e ako, pea 'oatu p ke ua 'a e faiako, ko e 'uhinga ko e fie ma'u ko eni 'a e k inga ko e 'uhinga ko e sio ki he kaha'u 'etau f nau 'oku tau teuteu'i he 'aho ni ke hoko ko ha fonua 'i he kaha'u.

Sea mahalo ko e me'a p ia 'oku fai ki ai 'a e fakahoha'a fakam l atu 'i he ma'u faingam lie m l 'aupito.

'Eiki Sea: M l 'Eiki Minisit Ako me'a mai ki he me'a ko eni.

'Eiki Minisit Ako: Tapu mo e Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga, tapu ki he 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit 'a e Kapineti, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'a e kau N pele 'o e fonua, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. 'E Sea tau fakafeta'i ki he 'Otua hang ko e lotu lelei mo e lotu fakam fana kuo fai he Tokoni Pal mia tau kamata e uike fo'ou ko eni.

Tali Pule'anga ki he palopalema e ako 'i he 'otu motu

Ko e me'a ko eni 'oku tokanga ki ai 'a e Fakafofonga mei Vava'u, 'oku mo'oni 'aupito 'oku tau tokanga 'aupito ki he ako, 'a Ha'apai k taki, k taki Fakafofonga ko eni mei Ha'apai ko e me'a ia 'oku tau tokanga 'aupito ki he ako, pea ko 'eku toki lave'i eni Sea pea 'oku ou peh p ki he 'ofisakolo 'o Mo'unga'one na'e tonu ke fetu'utaki mai ia kia au, ko au te u lava 'o solova 'a e palopalema, pea te u lava leva 'o talaatu 'a e me'a ko ke fai, ko 'eku toki fanongo eni he pongipongi ni ki he me'a ko eni, k 'oku 'i ai foki 'a e fanga ki'i 'otu motu 'i he ngaahi motu p t kuimotu, tatau p 'a Ha'apai mo Vava'u ko e ako ia 'oku toko 10 toko 11 pea kuo 'osi teu'i 'a e kau faiako ia ke nau faiako 'e taha ke faiako 'i he kalasi 'e ono p ko e faiako 'e ua ke faiako he kalasi 'e tolu, k 'oku ou tui 'oku 'i ai 'a e 'ofisa lautohi 'i Ha'apai pea kapau na'e fetu'utaki ki ai 'a e 'ofisakolo ko eni 'o Mo'unga'one 'e 'osi malava p ke veteki 'a e palopalema ia ko eni, pea kapau 'oku te'eki ke ne fetu'utaki ki ai kae kole atu p Sea ke tuku mai mu'a kiate au ke u foki 'i he m l l 'o sio ki ai mo 'eku kau 'ofisa ki he me'a ko eni 'oku fai mai ki ai 'a e tokanga mei Mo'unga'one kae 'uma' 'a e Fakafofonga mei Ha'apai m l .

'Eiki Sea: M l 'aupito 'Eiki Minisit , ke manatu'i p ke toutou fakamo'ui p 'a e ngaahi telefoni, koe'uh ke nau t mai 'oku ...kae tuku mu'a 'a e faingam lie ki he 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: M l Sea ma'u faingam lie pea m l e laum lie 'a e Feitu'u na, laum lie 'a e 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki Kapineti kae 'uma' 'a e Hou'eiki kotoa 'Eiki Sea. 'Eiki Sea 'oku ou lave'i p hang ko ho'o me'a 'aneuhu 'oku lolotonga pulonga e fonua pea 'oku faka'ohovale ia ki he kotoa 'o e fonua ni 'Eiki Sea kae tala'ehai te tau fai tu'utu'uni ko e tu'utu'uni ia 'a e Ta'eh mai 'oku tau fakafeta'i p koe'uh 'oku kei 'i ai p 'a hotau fetongi 'oku 'omi 'e he 'Eiki ma'a kitautolu 'Eiki Sea.

'Eiki Sea ko e pongipongi ni foki 'oku mahino 'aupito ki he kau M mipa ko e kamata p hono lau 'a e *Vote of No Confidence* he 'ikai ke to e fai ha feme'a'aki 'Eiki Sea, pea ko e me'a 'oku ou tu'u

hake ai 'Eiki Sea muimui atu 'i he Fakafofonga Fika 12 'o Ha'apai ko ia 'Eiki Sea ko e ki'i me'a fakavavevave na'e fai 'a e feinga 'i he ngaahi tapa kotoa ki he kau ma'u mafai 'Eiki Sea pea na'e 'ikai ke malava 'i he uike kuo 'osi, kuo a'u eni ki he pongipongi ni 'Eiki Sea 'oku ou peh ko u kole atu ha faingam lie koe'uh ko ho 'omi 'a e faingam lie ko ia 'Eiki Sea 'oku ou tu'u hake ai 'i he pongipongi ni 'Eiki Sea.

Tokanga ki he kumi koloa 'i Vain

'Eiki Sea he 'ikai ke u to e fakal l a koe'uh ka ke mea'i p he fonua ni 'Eiki Pal mia kae tautautefuto ki he Feitu'u na 'Eiki Minisit Polisi 'a e me'a ko eni na'e hoko 'i he fonua 'i Vain 'Eiki Sea, ko e kumi koloa na'e fai ki he 'api 'o e motu'a ko Hoa Tatau Finau 'Eiki Sea, pea 'oku fakaloloma ki he ongo m tu'a koe'uh ko e talu 'ena tupu he fonua ni ko 'ena toki mamata ki ha me'a peh , kau polisi tokolahi faufaua mo e loli toni 'e tolu ne ange he Falaite 'Eiki Sea, kai kehe 'Eiki Sea 'oku ou 'oatu 'a e me'a ko eni koe'uh na'a ku fai 'a e feinga ki he 'Eiki Minisit Polisi 'ikai ke ma'u, pea ko e me'a ko 'oku ongo'i he ongo m tu'a ko eni koe'uh ko hono tukuaki'i kinaua ko e koloa na'e kaiha'asi 'i he 'aho 6 'o Sanuali 'o e 2017 'Eiki Sea. Na'e 'ikai ke fai ange ha fetu'utaki kiate kinaua k ko 'ena 'ilo fakapapau ko e koloa na'a na fakatau 'i he 'aho 13 'o Fepueli 'o e 2017 'Eiki Sea, kuo a'u ange 'a e kau polisi mo e tohi kumi koloa 'o h honau 'api pea kuo to'o kotoa 'a e ngaahi me'a honau 'api 'Eiki Sea 'o fakatatau mo e tohi kumi koloa 'Eiki Sea.

Ko e me'a ko 'oku ongo'i he ongo m tu'a koe'uh ko e m t 'ena f nau 'Eiki Sea ko e anga ko 'o e nofo he s saieti na'e 'ikai ke sinaki p mateuteu 'a e kau polisi koe'uh 'e fai hono fehu'ia e anga e nofo he s saieti, 'o fai hono 'eke'eke p he motu'a ni 'a e hingoa na'e 'omai kiate au, 'ou toki lave'i ko e ki'i motu'a mei Vava'u 'oku ng ue 'i Vain Polisi pea 'oku hang 'oku ou meimei m 'Eiki Sea kae he 'ikai ke tuku e vaka kae fai ha kakau, kuo pau ke fakahoko atu ke mea'i he fonua ni 'a e ngaahi ng ue na'e fai 'e he ni'ih i 'o e kau polisi ko eni, ko e me'a ko 'oku ongo'i 'Eiki Sea ko e tohi kumi koloa 'Eiki Sea 'oku 'asi lelei p ai 'a e tu'utu'uni 'a e Fakamaau lolotonga 'o e kumi ko eni ko e fakalea eni 'e Sea, "kapau te mou kumi, pea kumi fakalelei 'a e ngaahi me'a ko ia, pea kapau te ke ma'u p te ke 'ilo ke 'omi 'a e ngaahi me'a ko ia, pea ko hano konga fakataha mo kinautolu 'o 'ilo ki ai kiate au," ko e tohi ena 'a e Fakamaau 'Eiki Sea.

Ko e me'a ko 'oku ongo'i pea 'oku 'ikai ke mea'i 'e he si'i ni'ih i 'o e f mili ko eni 'a e faka'uhinga 'o e tohi ko eni, k ko e faka'uhinga 'a e motu'a ni 'Eiki Sea na'e tonu ke nau kumi fakalelei pea kapau 'e ma'u 'a e ngaahi ...

<007>

Taimi: 1030-1040

Lord Tu'ilakepa: ... koloá, mo kinautolu 'oku nau fel ve'i ki ai, pea 'ave ki he Fakamaau, p ko e Fakamaau ko na'a ne fai 'a e fakamo'oni ke fai 'a e kumi tohi koloa ko eni 'Eiki Sea. Na'e 'ikai fai e founga ko iá, ka na'a nau atu p 'o ma'u, na'e 'i ai 'a e fa' , toki a'u atu 'a e tamaí, 'oku a'u atu mo e f nau tuku 'a e akó 'i he Falaité 'o nau 'ohovale, 'i he matanga 'a e kakaí 'i Vainí, 'o nau 'ohovale koe h ko e me'a, kuo ' kilotoa ai kinautolu 'e he Potung ue Polisi. 'Eiki Sea, ko e ongo tahá 'i he pongipongi ni, kuo a'u mai 'a e motu'á, 'i he'ene a'u atu 'o 'omai 'a e tohi kumi koloa 'a ia 'oku ou lave ki ai, kuo talaange 'e he motu'a Polisi 'alu, kuo pau ke u

‘alu atu mo e kau Polisí ‘o puke mai moua he na’a mo kaiha’a. ‘Oku ou faka’amu p ‘Eiki Sea ke fakapotopoto ‘a e Potung ue Polisí he koe’uhí, ‘oku fai ‘etau tokanga ki he Komisiona *Police*, pea mo e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e kakaí, pea mo e kau polisi. Kapau ‘oku ‘ikai mo’ui haohaoa ‘a e kau polisí, ‘e ‘ikai ke ma’u ha fakamaau totonu ‘i he fonua ni. Pea ko e me’a ia Sea ‘oku ou ‘ohake ‘i he pongipongi ní, ki mu’a pea toki fai ho’o tu’utu’uni ..

‘Eiki Tokoni Pal mia: Sea, ke u ki’i fehu’i p Sea.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Tokoni Pal mia .

‘Eiki Tokoni Pal mia: Me’a ní p ‘oku taau ke tau fai ‘a e talanoa ko ení ‘i he Fale ni he taimi ni. Ko e ‘uhingá ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha faingam lie ia ‘o e kau polisí ke nau mai ‘o tali, pea ko e me’a fekau’aki mo e Fakamaau’angá, ko e me’a ia ‘a e Fakamaau’anga. Ko e ‘uhingá ia Sea m l .

‘Eiki Sea: M l .

Lord Tu’ilakepa: Sea, ‘oku ‘i ai p ‘a e mo’oni ‘a e Tokoni Pal miá, ka koe’uhí ‘oku mau si’i feinga holo ‘a e ongo m tu’a. Na’a ku kau mo au he feinga, ke a’u ki ha tu’unga ke feinga’i ke tokanga’i ‘a e me’a ko ení ‘Eiki Sea. ‘Oku a’u eni ki he pongipongi ni, ‘oku ou peh ke u ‘oatu ke mou mea’i ‘e he Hou’eikí pea mo e fonuá kotoa. ‘Oku ‘ikai ko e ‘osí eni ‘Eiki Sea, ko hai ha ni’ihi ‘e muimui mai, ‘oku ou tui ko e me’a tatau p ‘Eiki Sea. Ko e me’a ko ia ‘oku ou ongo’i tahá, ‘e he ni’ihi ko ení ‘Eiki Tokoni Pal mia mo e Hou’eiki Kapinetí, na’e ‘ikai ‘omai e koloá ia ‘o ‘ave ki ‘api polisi. Ko e koloá, kapau te mou me’a atu he taimi ni, ‘oku tuku ia he vaha’a ‘a ‘o Nualei, pea mo Vaini ‘i he ongo fu’u koniteina fute ‘e 40 ‘e 2 ‘i ai ‘Eiki Sea. ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke u fie fakamatala ki he hisit liá, mo hono fakam ‘opo’opo ‘a e fakamatala ko eni. ‘Eiki Minisit Polisi, fai ange mu’a hano tokangaekina ‘o e kakai ‘o e fonuá, fakavavevave ‘i he founa ko eni ‘oku fai ‘e he kau polisi.

Tokanga ki he fakamatala Komisiona Polisi ki he mítia

Ko e me’a ko ia ‘oku ke me’a ki aí ‘e Tokoni Pal mia, ‘oku mo’oni ‘oku ou ‘ohovale lahi ‘i he *Press Release* na’e fai ‘e he Komisiona Polisí ‘i he uike kuo ‘osi. Na’e ‘ikai ke totonu mahalo ki he motu’a ni, ke ne vakai’i kimautolu he Fale ni, mo e ngaahi fakamatala falala’anga kuo ‘osi ‘oatu, fekau’aki pea mo e Potung ue ko ení, fokif p kuo ‘asi mai ‘a e Komisiona Polisí ‘i he Talakí, ‘i he Nusipepá, pea mo e leti fakal kufua, ‘o ne fakahala’i mai ‘a e ngaahi me’a ‘oku ‘oatu he Fale ni ‘Eiki Sea.

Ko e taha ‘o e ngaahi me’a ‘oku totonu ke tokanga ki ai, ke fakatokanga’i ‘e he Komisiona Polisí, ‘oku mahu’inga ke ne faka’eke’eke. ‘Oku kau ‘a e Fakafofonga Fika 4, pea mo e motu’a ni ‘Eiki Sea, he ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ‘oku mea’i ‘e he Fale ni, ka ‘oku totonu ke fai ha ng ue ki ai. Pea ‘oku ou kole fakamolemole atu Tokoni Pal mia, kapau ‘oku a’u mai ki he Fale ni, ka ko e to e f ha feitu’u, ke toe feinga ki ai ‘a e kakai ‘o e fonuá ‘Eiki Sea. Pea ko hono ‘oatu he pongipongi ní, he kuo teuteu ‘a e kau polisí ia, ke ‘o puke mai ‘a e tamai mo e fa’ . F f kapau ‘e fulihi mai kia tautolu, ‘i he Fale ni ‘Eiki Sea, ko e ongo atu ka ko ha ongo, ha a’u atu ‘a e kau polisí mo e k Sea, ‘o taa’i ho nimá, pea nau peh atu, heka ki he veení ‘o fakatatau mo e tu’utu’uni ‘oku ‘oatu. ‘Oku m lohi ange ha fakamo’oni ‘a ha Fakamaau mo e tu’utu’uni ‘a e Laó, ‘i ha to e

me'a he fonua ni. 'E 'ikai ke to e lava 'o to e kumi Sisu ke u mo'ui, 'ikai ke to e lava. Ko e 'uhinga 'o e me'a 'oku 'oatu ai he pongipongi ní 'Eiki Sea, ke mea'i 'e he Fale ni, 'a e tu'unga 'oku 'i ai. 'Oku ou kole atu ki he Potung ue Polisi, mou fakamolemole, fai 'a e fakapotopoto tahá, tu'unga ko e lelei 'a e fonua ni. M 1 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : M 1 . 'Oku tau faka'amu p 'Eiki Minisit Polisi, 'oku 'i ai ha'o vakai ki he me'a ko eni.

Tali Pule'anga ki he hoha'a fekau'aki mo e founa kumi koloa kau polis

'Eiki Minisit Polisi: Tapu p pea mo e Feitu'u na Sea, pea tapu p ki he Hou'eiki M mipa 'o e Fale 'eiki ni. Oku 'i ai 'a e faka'apa'apa lahi 'aupito ki he me'a 'oku hoha'a ki ai 'a e 'Eiki Fakafofonga N pele mei Vava'u Fika 2. K taki p Sea, te'eki ai ke lave'i 'e he motu'a ni 'a e me'a ko eni 'oku hokó, kae fai ki ai ha tokanga ke fai ha talanoa ki ai, pea mo e Komisioná he ngaahi me'a ko eni 'oku fai 'a e feme'a'aki ho Fale 'eiki ni. Ko e me'a p te u ala lava he pongipongi ni 'o fakahoko atu ki he Feitu'u na Sea. M 1 'aupito.

'Eiki Sea : M 1 'Eiki Minisit Polisi. 'Eiki N pele, me'a mai 'Eiki N pele 'Eua.

Tokanga ki he tu'unga 'apiako lautohi pule'anga Kolonga

Lord Nuku: Tapu pea pea mo e 'Eiki Seá, tapu atu ki he 'Eiki Pal miá, kae 'uma' 'a e Hou'eiki M mipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. 'Eiki Sea ko e.. na'e 'ai p ke u..ka ko e me'a ko eni na'e fokotu'u mai 'e Ha'apai Fika 12, ko e .. na'e 'ai p ke u toki fakahoha'a p ki he 'Eiki Minisit ka ko kuo me'a mai 'e fai 'a e ng ue ki ai. Ko e fakahoha'a atú 'Eiki Minisit , ko e 'apiako ko 'a Kolongá, ko e me'a tatau. Na'e a'u ange 'a e motu'a ko eni PTA 'o talamai, 'oku talaange 'e he Pule Akó, kapau, ko e tu'unga ko ia 'oku 'i ai 'a e 'apiakó 'oku tonu ia ke t puni. Pea u 'eke ange p ko e h 'a e 'uhingá, pea talamai ko e tu'unga e ngaahi, hang ko e ngaahi lokiako, ko e tesi, ko e ..tukukehe 'a e .. ka ko e me'a tefito mahalo ko 'enau vaí, pea mo 'enau me'a ko ia 'oku ng ue'aki 'e he f naú (*h fanga he fakatapu*) Ka ko 'eku fakahoha'a atu p koe'uhí ke kau atu ke ke 'ave ki ho'o kau 'Ofisá koe'uhi ke nau vakai'i atu. He ko e me'a ia ko eni mahalo 'oku ki'i fuofuoloa, ka 'oku ou 'ohovale he a'u ange ko ia 'a e me'a 'o fakahoko mai, 'oku fakahoko ange 'e he Pule Akó, kapau 'e 'ikai ke ange 'a e PTA 'o ngaahi 'a e faleakó pea mo e ' n unau ko eni 'o e lokiakó, te nau hanga 'e nautolu 'o .. 'e t puni 'a e 'apiako. Ko e 'uhinga p ko e 'ohake ko ia he pongipongi ní, pea 'oku ou kole atú, ke fakakau p mu'a he 'a'ahi ko ia ho'o kau 'Ofisa 'Inisipekitá, koe'uhí, ke vakavakaua atu pea mo e me'a ko ia 'oku 'omai mei Ha'apai.

Tokanga ki he tukunga ngaue ki he kau ngaue tuku kitu'a he MIA & MOI

Ko e me'a faka'osí ia Sea, ko e kau ng ue ko eni ko na'e tuku kitu'á, 'a eni ko e mei he MOW pea mo e MIA. Ko e fehu'i atu p koe'uhí, na'e fakah mai foki mei taumu'a, 'e fakafoki nautolu ki he ng ue ki Sune, pea 'osi ko iá, pea toki mahino ai p ko hai 'e hoko atu. Ka 'oku hang kiate aú 'oku te'eki ai ke.. 'oku fai 'a e hoha'a ki ai 'Eiki Sea, koe'uhí ko ena 'e t puni 'a e Fale Aleá ia, ka koe'uhi na'e fakahoko mai mei taumu'á, 'e fai 'a e me'a ko eni. Ko e kole atú p ko e h 'a e t kunga 'oku 'i ai, pea 'oku fakahoko 'a e me'a ko ia na'a nau fakahoko maí, p .. he 'oku kei 'i tu'a p 'a e kau ng ue hang ko eni ko e me'a ko eni 'a e Ngaahi Ng ue Lalahí, 'oku nau kei 'i tu'a p . Ka ko u lave'i p 'e au ia hang ko e me'a ko eni ko ki he kau ng ue ko

Fakalotofonua. 'Oku hang kiate au na'e peh 'e he CEO ia, ke tuku p kinautolu ia ke nau vahe kae tuku p ia 'i tu'a. Ka ko 'eku tuí, 'oku 'ikai ke fakalao mahalo. Mahalo 'oku 'ikai ke fakapotopoto ia, ke vahe p 'a e kau ng ue kae tuku p 'i tu'a, koe'uhí, mahalo ko e peh mahalo kuo maumau 'a e *contract*. Ko e 'uhinga p 'o e kole atú ia 'Eiki Tokoni Pal mia p ko e h 'a e ng ue ne lava ki ai. Koe'uhí 'oku te'eki ke fakakakato 'a e me'á, ka na'e me'a mai foki 'a e 'Eiki Minisit T naki Pa'angá te ne hanga 'o fakakakato 'a e me'a ko eni. Ko e 'uhinga p ia 'oku fai atu ai 'a e hoha'á ia, ko e ki'i me'a p 'e 2 ko e 'apiakó, pea mo e kau ng ue ko ia na'e tuku kitu'a ke 'oange hanau faingam lie ki Sune, kae toki hoko atú Sea. Ka ko e 'omai p koe'uhí ko e me'a ia na'e fai 'a e feme'a'aki ho Fale ki ai. Pea na'e fakahoko mei taumu'a, 'e fai 'a e ng ue ki ai. Pea ko e 'uhinga p hono 'oatú, he ko eni kuo mei t puni 'a e Falé ia, ka ko e 'ai p pe ko e h 'a e t kunga 'oku 'i ai Sea m l 'aupito.

'Eiki Sea : Hou'eiki Kapineti, 'oku 'i ai ha.. 'Eiki N pele.

Lord Tu'iha'ateiho: Tapu mo e Seá, fakatapu atu ki he Pal miá, kae 'uma' 'a e Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga. M l 'aupito Sea e faingam lie. 'Oku ou fokoutua hake p au 'i he fanongo ko ki he ni'ihí na'e tuku kitu'a he ng ue. 'Oku 'i ai 'a e ki'i motu'a mo e ki'i finemotu'a, 'oku na ng ue 'i he *indoor stadium* 'i 'Atelé ko Sione mo Ika, pea na'a na to e ng ue p 'i he *MIA*. Pea me'a m lie p ko e ki'i motu'a ko eni 'oku tal niti'ia, ne fakatau 'e ia 'ene m sini kosi 'o hoko atu 'aki 'a e ng ue ke tauhi hono ki'i f mili. Pea 'oku ou sio p au p ko e h 'a e me'a 'oku hoko ki he tuku kitu'a ko ia, pea mo e ki'i motu'a p 'i Ha'apai. Ki'i motu'a mahu'inga 'aupito eni 'oku ne hanga ko 'o ngaahi 'a e hala ko ia 'o Ha'apai, pea 'oku 'iloa p ia 'i Ha'apai, ko *I am a palau, I am a tractor, I am a driver*. Pea kau eni...

<008>

Taimi: 1040-1050

Lord Tu'iha'ateiho: motu'a mahu'inga mo'oni pea 'oku tuku e ki'i motu'a ko eni ki tu'a ka na'e ng ue ki he Pule'anga pea 'oku 'ikai ke u hanga 'e au 'o 'ilo'i p ko e h e me'a 'oku hoko ki he ki'i motu'a ko eni, m l 'aupito Sea e ma'u faingam lie.

'Eiki Sea: 'Eiki Pal mia.

Lord Tu'i' fitu: Sea, tulou atu p Sea mo e Feitu'u na mo ho'o tu'utu'uni, kole atu p ki he Feitu'u na ke tau foki ki he tu'utu'uni ho Fale fakatatau ki ho'o 'asenita. M l Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Pal mia.

'Eiki Pal mia: Tapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea kae 'uma' e toenga 'o e Hou'eiki M mipa. Ko e tali ko eni ki he me'a ko eni 'oku tokanga ki ai 'a e 'Eiki N pele mei he Vahefonua 'Eua na'e 'osi 'oatu e tali ki ai. Na'e 'osi tu'utu'uni ke nau foki k toa ki he ng ue 'a e fa'ahinga ko na'e fakam l loo'i mei he *MIA*. Pea ne nau 'osi foki. Ko e, ko 'ene tu'u ko ki he kaha'u hang ko e fakamatala ne 'osi 'oatu ki mu'a kuo pau ke nau ng ue 'o a'u ki Sune pea nau toki m l l mei ai. 'A ia ko 'ene tu'u ia 'a e tu'utu'uni he taimi ni. Vaha'a taimi ko eni 'e fakakaukau'i leva 'e he Potung ue ko hai e fa'ahinga ko te nau hoko atu, 'a ia ko e fo'i ng ue ia 'oku lolotonga fai he

taimi ni ko 'ene a'u ko ki Sune pea 'e tuku ange ki tu'a e fa'ahinga ko 'oku 'ikai ke fiea'u pea ka 'oku 'i ai ha fa'ahinga 'oku fie ma'u 'e he Potung ue fakatatau ki he fie ma'u 'a e Potung ue, ko kinautolu ia 'e hoko atu. 'A ia ko e tali nounou 'oku nau 'osi foki k toa ki he ng ue, me'apango ia kapau 'oku to e 'i ai ha taha ia 'oku nofonoho holo p 'i tu'a ka ko e ... Ko e tali ko eni ki he me'a ko eni na'e ...

Lord Nuku: 'E lava p ke u ki'i tokoni ange p mu'a ki he 'Eiki Pal mia na'a 'osi 'ene me'a, ko u lave'i p au 'Eiki Pal mia ko e me'a ko 'oku ke me'a mai ki ai fekau'aki pea mo e me'a Fakalotofonua, ko e kau ng ue mei he *MOW* na'e tu'unga tatau p , na'e 'osi ho'o faitu'utu'uni 'a'au ko ko ki he kau ng ue ko 'a eni ko Fakalotofonua pea hoko mai ki he *MOW* pea ko e, na'e fehu'i p he taimi na'a ke me'a atu ai ko ko ki muli pea ko e tali ko mei ai talamai 'e fai e ng ue ki ai. Ka koe'uh 'oku 'oatu p koe'uh ko e me'a ko na'a ke me'a mai ko ki ai 'oku hoko ia. Ka ko e me'a ko na'e fehu'i ko he uike kuo 'osi na'a ke me'a atu koe, ko e me'a ia 'oku kei hoko atu p ia 'oku kei 'i tu'a p e kau ng ue Sea.

'Eiki Sea: M l . 'Eiki N pele.

Lord Nuku: Ko 'eku 'ai p ke fakakakato ...

'Eiki Sea: Faka'osi mai 'Eiki Pal mia.

Fai ng ue ki he kau ng ue lau 'aho MIA

'Eiki Minisit Ngaahi Ng ue Lalahi: Tapu mo e Feitu'u na Sea kae fakahoko atu e fatongia. Ko e kau ng ue ko eni ko 'i he *MOI*, mahino p foki ko e *daily paid* ko e, ko e ng ue fakataimi. 'Oku kei tu'u p e Lao ia a e *PSC* pea mo e patiseti kuo pau p ke fakam 'opo'opo 'enau ngaahi ng ue ke fakapapau'i 'oku 'i ai e silini ke fai 'aki e vahe pea 'oku pau ke fakapapau'i mo 'enau ' *JD, Job Description* pea toki fakangofua ke *hire* nautolu ke ai ha ng ue ke mahino ko 'enau foki mai 'oku 'i ai e tefito'i fatongia ke fakahoko. 'Oku, pea 'i he'ene peh 'oku ... 'Oku lolotonga lele p 'a e ... 'a hono fokotu'utu'u ko eni ko ke nau hoko mai, ka 'oku mahino foki ko e *daily paid* ko e ng ue fakataimi 'a ia 'oku nau ng ue p , 'asi p 'i he l kooti 'oku nau ng ue ka 'e toki ui atu p ia he taimi ko 'oku fie ma'u ko ke ... ke nau ha'u ai. 'Oku 'ikai ke 'uhinga e ng ue ia 'o peh kuo pau ke nau ha'u, pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha ng ue ia ke fakahoko. 'A ia ta u fakat t p hang ko e kau faka'uli, kapau ko e loli 'oku ua p , ko e toko f p p ua 'e ng ue, he 'ikai ke ha'u ha toko valu ia ko e loli 'oku lele 'oku ua p . 'E nofo e toenga 'i tu'a 'o tali na'a 'i ai ha faingat maki pea nau toki mai leva 'o fetongi p ko hano fakatau ha ngaahi m sini ke kakato ke nau ha'u 'o faka'uli 'oku 'i ai e ng ue ke fai. Ka ko hono fakak toa Sea 'oku ... Na'e 'ohake he Fale ni 'a e palopalema ko eni pea na'e loto lelei e Potung ue ke fakang ue'i k toa e toko 45 ko eni ko ko na'e peh 'oku fakatatali pea ko hono mo'oni 'oku ... 'Io 'oku nau ng ue ka 'oku 'ikai ke nau ha'u 'i he 'aho kotokotoa p he 'oku 'ikai ke 'i ai ha ng ue ke fai 'oku nau fakatatali p 'i tu'a ka toki 'i ai ha fiema'u 'a e Potung ue 'oku 'ikai ke to e fai ha to e 'ai ke tau to e *hire* mo to e tu'uaki 'oku 'osi fakalao p ke nau ha'u ka te nau toki ha'u p he taimi 'oku fiema'u ai. Ko ia p m l .

'Eiki Sea: M l 'aupito 'Eiki Minisit . Fe'unga. Ka ta u foki ki he'etau 'asenita. Mahalo ko e me'a p ke mou toki fakahoko ka nautolu 'oku pau p 'oku nau fanongo mai pea 'oku ou tui

mahalo ko e tu’o ua eni hono fakama’ala’ala atu he ‘Eiki Minisit mei he *Infrastructure*, kai kehe Hou’eiki tau foki ki he’etau ‘asenita,

Ngaahi tu’utu’uni fekau’aki mo e fokotu’u paloti’i tu’unga falala’anga Pal mia

hang p ko ia ‘oku, ko e tu’utu’uni 84 (f) (2) ‘o e ngaahi tu’utu’uni ‘o e ngaahi fakataha ‘a e Fale Alea ‘o Tonga, ke fakamahino p ko ‘ene faka’asenita p ‘a e kaveinga ni, ‘a ia ‘o fekau’aki ia mo e tu’utu’uni ki he p loti ke fakam l loo’i ‘a e Pal mia, ko ‘ene mahino e tu’utu’uni ki he fokotu’u ni, pea he ‘ikai leva ke to e faka’asenita ha me’a kehe. ‘Oku to e h foki ‘i he ... ‘e Hou’eiki ‘i he tu’utu’uni 84 (g) p ko e (g) Kuo pau ke fai hano p loti’i ‘o e fokotu’u ni ‘i he loto ‘i he ‘aho ng ue ‘e nima, ‘a ia ko e toki ‘asenita’i ia he ‘aho ni ‘oku toki ‘aho nima foki ki he M nite uike kaha’u ka ‘oku ‘ikai ke peh ia p ke a’u ki he M nite p ‘oku, ‘e lava p ke fai p ‘i he uike ni. Pea ko ia ko e fokotu’u eni ki mu’a ‘e ... ‘o e faka’osinga ia ki he ‘aho ... M nite 27 ‘a ia ko e 27 ia ‘o e uike kaha’u.

‘Oku fakaikiiki atu ‘a e ngaahi founa ng ue ki he kaveinga ni ‘i he tu’utu’uni 84 (a) ki he 84 (g) ‘o e ngaahi tu’utu’uni ‘o e ngaahi fakataha ‘a e Fale Alea ‘o Tonga. Ko ia kuo lava ‘a e ng ue ‘a e K miti ki he Totonu ‘a e Fale Alea ‘a ia ko ‘enau vakai’i e ngaahi lea mo e ngaahi fokotu’utu’u mo e ngaahi *supplement* p ko e ngaahi tokoni p ‘oku vakai’i p ‘oku faka-Tonga fakap langi ke liliu’i ke faka-Tonga pea ko e ‘osi e ... hili e ng ue ko ia pea ‘oku ‘omai leva ‘a e tohi mei he k miti kuo lava e fatongia. Kapau te mou fakatokanga’i p ki he tohi na’e mai mei he k miti ‘oku tu’u ai e kongia tolu, ‘oku ‘uhinga p ia ki he kongia ua ‘a ia ko e fakam ’opo’opo mo e fokotu’u. Ko e kongia ua p ia ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha kongia tolu. ‘A ia kapau te mou, ‘i he’ene peh Hou’eiki, kole p ki he Kalake, ke lau mai e tohi ‘a e Sea ‘o e K miti.

L pooti Fika 1, 2017, K miti Tu’uma’u Ngaahi Totonu Fale Alea

Kalake T pile: L pooti Fika 1, 2017, K miti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea

Lord Tu’ivakan
‘Eiki Sea
Fale Alea ‘o Tonga

‘Oku ou fakahoko atu ki he Feitu’u na ‘a e L pooti Fika 1, 2017 ‘a e K miti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea.

Ko e tefito’i kaveinga ‘o e l pooti ni ko e ola hono vakai’i ‘e he k miti ‘a e fanongonongo ki he fokotu’u ki ha p loti ke fakam l loo’i ‘a e Pal mia, fokotu’u ki ha p loti ke fakam l loo’i ‘a e Pal mia pea mo e ngaahi tohi ng ue pou pou ki he fokotu’u ni. Na’e tukumai mei he Feitu’u na ‘a e ngaahi me’a ni ke vakai’i ‘e he k miti ‘o fakatatau ki he Tu’utu’uni 84 (e) ‘o e ngaahi tu’utu’uni ‘o e ngaahi fakataha ‘a e Fale Alea ‘o Tonga. Na’e fakatefito ‘a e ng ue ‘a e k miti ki hono vakai’i p ‘oku fakakakato ‘i he ngaahi me’a ni ‘a e ngaahi fiema’u fekau’aki mo e kaveinga ni ‘i he Tu’utu’uni 84 (a), 84 (b) mo e 84 (c) ‘o e Tohi Tu’utu’uni ni kae peh ki he ngaahi fie ma’u kehe p ‘i he Tohi Tu’utu’uni. ‘Oku ‘oatu heni ‘a e L pooti Fika 1, 2017 ‘a e k miti ni ke me’a ki ai ‘a e Feitu’u na mo e Hou’eiki M mipa kotoa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga.

Faka'apa'apa atu,

.....
Lord Tu'iha'angana

(Sea K miti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea)
(‘Aho 13 Fepueli 2017)

'Eiki Sea: Sea 'o e K miti, to e 'i ai ha'o me'a ki he ...

Fakama'ala'ala ki he Lípooti fika 1/2017 e K miti

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga. Tapu ki he 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit . Tapu ki he Hou'eiki Fakafongonga N pele pea tapu ki he Hou'eiki Fakafongonga 'o e Kakai. 'Eiki Sea hang p ko ia 'oku ke me'a ki ai ko e ng ue foki ia na'e tuku mai ki he K miti ki he Ngaahi Totonu 'a e Fale Alea 'i he mafai e Feitu'u na 'i he Kupu 84 (e) pea ko e ... Ko ena p 'oku h atu 'i he kongā hono ua e tohi 'a e ng ue na'e fakahoko 'e he k miti, 'a ia ko e 'uluaki p ko hono vakai'i p 'oku fakatatau 'a e fokotu'u ki he Kupu 84 (a), Kupu 84 (b) mo e 84 (c) 'o e tu'utu'uni. Pea hang p ko ho'o me'a kuo vakai'i e ngaahi me'a fakakalama mo e fakasipela pea ko ena 'oku h p he kongā 'uluaki ... 'o e l pooti ko u to'o me'a lalahi atu p ko e ngaahi ng ue lalahi ia na'e fakahoko 'e he k miti kau ai mo e fakahoko p e tu'utu'uni ki he Hou'eiki na'a nau fakah mai 'a e fokotu'u ke ... he 'oku h p ia ...

<009>

Taimi: 1050–1100

Lord Tu'iha'angana: ... tu'utu'uni 'e fiema'u ke 'i ai e ngaahi pepa pou pou ki he ngaahi makatu'unga e ngaahi fokotu'ú. Pea na'e 'i ai e ngaahi makatu'unga na'e 'ikai ke 'i ai ha pou pou ki ai pea na'e fai e fakahoko kiate kinautolu ke fakakakato mai pea na'e lava p ia he vaha'a taimi ko na'e fakahokó 'o fakakakato mai e ngaahi pepa pou pou ko iá. Pea peh foki ki hono fakapapau'i p ko e *verify* 'a e fakamo'oni hingoa 'a e tokotaha 'i he toko 10 e kau M mipa ko eni na'e fakamo'oni hingoa 'i he fokotu'ú ki he p loti tuku hifo e 'Eiki Pal mia. 'A ia ko e M mipa eni ia na'e lolotonga 'i tu'apule'anga 'i he 'uhinga fakaf mili pea na'e loto p k miti ke fakapapau'i ko ia 'oku, na'e fakamo'oni mai he na'e fakafou mai ia 'i he ngaahi fetu'utaki fakatekinolosia mo fakaonopooni ko ia he taimi ní hono *scan* p 'o 'omi ko ia. Pea na'e fakahoko leva ia pea na'e fakapapau'i p ia he fetalanoa'aki e Kalaké mo e M mipa ko ení hangatonu pea 'oku toki 'omai mo e ' tohi 'o fakamo'oni'i mai 'aki. Ka 'i he taimi tatau p kuo 'osi 'i Tonga ni e M mipa ko iá pea 'oku mahino p 'ene fakamo'oni'i p ko ia 'oku, na'e fakamo'oni 'i he fokotu'ú. Pea ko e, hang p ko ho'o me'á ko e kongā 3, fakatonutonu, ko e kongā 2 ke, k taki p Hou'eiki ko e kongā 2 ia 'a ia ko e fakam 'opo'opo mo e ngaahi fokotu'ú. Pea ko ia 'oku fokotu'u atu 'a e ng ue na'e fakahoko 'e he k mití Sea ki he Feitu'u na ke, pea ko ena kuo fakah mai 'e he Feitu'u na ki Fale Alea ni ka ke fokotu'u atu 'a e talí ko eni, 'a e ng ue na'e fakahoko 'e he k miti ke tali. M 1 .

'Eiki Sea: M 1 . Ko ia 'oku ke loto ke tau tali e ng ue na'e fakahoko 'e he K miti Totonu 'a e Fale Alea, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a...

'Eiki Sea: 'Eiki Minisit Polisi

Tokanga ki he 'aho h peesi 5 & 6 he fakamatala fokotu'u

'Eiki Minisit Polisi: M 1 . Tapu mo e Feitu'u na Sea. Ko e ki'i 'eke fakama'ala'ala p eni fel ve'i pea mo e peesi 5 mo e peesi 6 'o fel ve'i pea mo e ..

Lord Nuku: Kole atu mu'a ke tau tali e ng ue ko ka tau toki, he ko 'etau ala p ki h kuo tau ala tautolu ki he loto.

'Eiki Sea: Ko ia ko e 'ai p ke tali p ng ue na'e lava koe'uhi kae toki tukuhifo e me'a ko ia pea toki fai ha feme'a'aki ki ai.

'Eiki Minisit Polisi: Sea ko e 'uhinga 'eku fehu'í, ko e ng ue ko hang kiate au 'oku te'eki ai ke kakató. Ko e 'uhinga ia e fehu'í. Kapau p , ka ko ia, ko e 'uhinga 'eku fehu'í kapau 'oku hala 'eku ma'ú pea hoko atu.

Lord Tu'iha'angana: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Kapau 'oku ne fiema'u ha me'a pea sai p ke fehu'i mai kae tali atu.

'Eiki Minisit Polisi: 'Io ko 'eku ..

'Eiki Sea: Me'a mai.

'Eiki Minisit Polisi: Sea, k taki. Ko e me'a p ki he peesi 5 pea mo e peesi 6 'oku ai e fakamo'oni ai pea fakatatau foki ki he kupu 84 c 'oku peh , Kuo pau ke fakamo'oni hingoa ha Hou'eiki M mipa fili 'o 'ikai to e si'i hifo he toko 10 ki he fokotu'u ki ha p loti ke fakam 1 l 'i 'a e Pal mia kimu'a pea fakah atu ki he 'Eiki Sea. Ko e anga p ki'i fehu'i 'a e motu'a ni he vakai hifó. Ko e 'uluaki fakamo'oni 'oku 'aho 31 m hina 9, 2017. Pea u to e vakai hifo ki he peesi 6 'oku to e tatau p mo ia. Ko u vakai p au p 'oku tonu 'eku laú p 'oku, te'eki ke hoko e 'aho ia ko iá. Ko e 'uhinga ia e ki'i fakahoha'á. M 1 Sea.

Lord Tu'iha'angana: 'Io, m l 'aupito 'Eiki Sea. Ko u tui au mahalo 'oku tonu e fakatonutonu ia ko iá mahalo ko e....

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole, ko e 'aho 31, 'aho 1 'Eiki Sea, fakamolemole atu 'Eiki Sea, ka 'oku 'ikai ko e 'aho 9 'Eiki Sea. Koe'uhi ko e motu'a ni 'Eiki Sea na'e fakamo'oni 'Eiki Sea ka ko u tui 'Eiki Sea na'e, fakamolemole atu.

Lord Tu'iha'angana: Ko e 1. Pea mahalo ko e mata'itohi p ia 'a e ...

'Eiki Minisit Polisi: Ko e 31 'oku mahino ia Sea.

Lord Tu'iha'angana: Ka ko 'ene tohi'i p 'ana e 1, 'a ia mahalo 'oku 01 ka ko e

'Eiki Minisit Polisi: Ko 'ene tu'u ko 'oku 9 ia Sea.

'Eiki Sea: Hou'eiki, ko u tui p mahalo ko e faingata'a p pe 'oku fakamo'oni 'a e tokotaha ko ia.

Lord Tu'iha'angana: 'Ikai, mo'oni p mahalo pea ko ia ko e ...

Lord Tu'ilakepa: Sea mo'oni p 'Eiki Minisit 'Eiki Sea. Fakatonutonu atu p ke liliu mu'a fakamolemole he 'oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u maumau ia ai e fu'u k toa e ' 'elem niti 'o e tukuaki'i 'oku faí 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Ko ia, tau..

Lord Tu'iha'angana: Ko ia. Tapu p mo e 'Eiki Sea mahalo 'oku, 'uhinga he na'e kau p ia he me'a na'e fakatokanga'i 'e he k miti he na'e kamata e ng ue ki he ' ngaahi sipela mo e tu'u fakakalama mo e me'a pea na'e tu'utu'uni e motu'a ni ia ke fai'aki p ngaahi me'a na'e ma'u 'i he ngaahi me'á 'a ia 'oku kau ai mahalo e fanga ki'i tohi ko ení. Kae kapau 'e toki fakatokanga'i ha me'a ia 'e he komiti hang ko e ki'i sipela 'oku hala mo me'a ka 'e ma'u e 'uhingá pea hoko atu e ng ue 'a e k miti kae toki fakah . M 1 .

'Eiki Sea: M 1 . Hou'eiki, ko ia 'oku ke loto ke tau tali 'a e ng ue na'e lava, k taki 'o hiki ho nima.

P loti'i 'o tali e ng ue na'e lava 'e he Komiti

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, S miu Kuita Vaipulu, 'Akosita Havili Lavulavu, Sosefo Fe'aomoeata Vakata , 'Eiki N pele Fusitu'a, 'Eiki N pele Tu'iha'ateiho, 'Eiki N pele Tu'iha'angana, 'Eiki N pele Nuku, 'Eiki N pele Tu'ilakepa, 'Eiki N pele Vaea, 'Eiki N pele Tu'i'afitu, 'Eiki Minisit Pa'anga mo Palani Fakafonua. Sea 'oku loto ki ai e toko 13.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai te ke loto ki he ng ue na'e fakahokó.

'Eiki Pal mia: Sea k taki kau fakahoha'a atu....k taki (mate maika he ngaahi sekoni) kapau 'oku fakalao ka ko e me'a ko eni 'oku ou fanongo ki ai he pongipongi ni, 'oku te'eki ai fu'u mahino fau kiate au. Kapau 'oku fakalao e *document* ko eni ko ia 'oku me'á pea 'oku sai p ia te u kau mo au he hiki nima. Ka ko 'eku fehu'i p 'aku ia na'a 'iloange 'oku 'i ai ha me'a 'oku ta'efakalao ka u hiki nima au ia ai pea toki fai hano fehu'i 'amui pea 'ai angé na'a ku hiki nima. K taki fakamolemole ko 'eku 'ai p 'aku ke mahino e tafa'aki fakalao.

'Eiki Sea: 'Oku fakalao p ia 'Eiki Pal mia. Ko e liliu mahalo ko e ki'i mata'ifika p na'e feh laaki 'ikai ke me'a, ka koe'uhi p ke tau paasi p tautolu kuo lava 'a e fatongia ia 'o e k miti 'enau hanga 'o *scan* mo e h fua e ngaahi ng ue na'e fai pe na'e 'i ai ha *spelling* na'e hala p na'e 'i ai ha lea ta'etaau p ko e me'a. Kuo lava e fatongia e me'á pea kuo nau fakafoki mai ki he Falé ke tali 'a e ng ue na'e faí. Pea ko e me'a p ia na'a tau p loti ki aí. Ko ia 'oku 'ikai te ke loto ke tali e ng ue na'e faí, k taki 'o hiki ho nima.

Kalake T pile: 'Eiki Sea 'ikai ke loto ki ai 'a Veivosa *Light of Life* Taka, 'Eiki Minisit Ako mo Ako ng ue, 'Eiki Minisit Fefakatau'aki mo e Polisi. 'Ikai ke loto ki ai e toko 3.

'Eiki Sea: M 1 . Kalake, ke hoko atu e lau 'a e fokotu'u na'e fakah mai mei he 'Eiki N pele Fika 2 'o Vava'ú. Hou'eiki, mahalo 'oku sai ke tau ki'i m 1 1 ai kae toki, mou me'a mai kae toki lau...

(Na'e *break* heni 'a e Fale)

<001>

Taimi: 1115-1130

S tini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá. (*Lord Tu'ivakan*)

'Eiki Sea: ... (mate maika)

Tokanga ke tonu e fakamo'oni he peesi 5 & 6

'Eiki Minisit Polisi: ...mate maika)... 'i he taimi ní ka ko u faka'amu p ke tau hoko atu 'o alea'i e me'a ni he 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha me'a 'e to e t la'a ai ha taha. 'Oku 'i ai ha me'a 'e toki fakam 'opo'opo 'amui ange 'oku 'ikai ke fakalao. Ka ko ia 'oku 'i ai 'a e kole atu ki he Feitu'u na p ko e h e me'a 'e faí. Me'a pea to e to'o atu 'a e la'i pepa 'o to e fakamo'oni peesi nimá mo e peesi onó. Koe'uhí ke, 'oku ongo'i he motu'a ni ia 'oku 'ikai ke ma'a hoku laum lie he fa'a toutou vakai hifo ki aí 'oku 'ikai ko e 'aho ia. 'Oku 'alu eni ia ki Sepitema p ko Siulai pea 'e hala leva ia pea mo e tu'utu'uni fika 84 c 'o e tu'utu'uni ko ia. 'Oku 'ikai ko ha me'a si'i eni Sea 'i he anga e vakai 'a e motu'a ni. Pea ko ia 'oku 'i ai 'a e kole atu ki he Feitu'u na kapau ko ia to e fakamo'oni'i mu'a e me'a ni ke, ko eni 'oku me'a p heni 'a e Hou'eiki ke to e fakamo'oni'i ke tonu...

'Eiki Sea: 'Eiki N pele.

'Eiki Minisit Polisi: Ka tau toki vakai atu 'etau hoko atú. M 1 'e Sea.

Lord Tu'ilakepa: M 1 Sea. Fakamolemole atu ki he Fakafofonga Minisit . Me'a hifo he peesi 'uluakí pea ke fakamolemole p ki he Feitu'u na. Ko u tui p Sea ke ng ue'aki mu'a 'a e peesi 'uluakí. Ke mea'i hifo p ko e fakamo'oni 'a e motu'a ni ko e 'aho 31 m hino 'aho 'uluaki 2017 'Eiki Sea. Ko e 31 ko 'oku 'uhinga ki ai 'a e Fakafofonga ko u fakamolemole atu ki he Fakafofongá 'oku lava p 'o ki'i liliu p ki'i, *eh*, mahalo p na'a 'oku hala mahalo 'a e ki'i, hang ko 'oku faka'ilonga le'ei peh Sea pea taha ki lalo ko e taha p ia. Kae mahalo 'e, ko e 'uhinga fakalao he fakatonutonu 'a e 'Eiki Minisit 'e lava p ke tonu 'Eiki Minisit ka ko u kole atu p atu p 'Eiki Minisit me'a hifo p he peesi 'uluaki ko . Ko ia p 'oku totonu ke h he peesi ko fakamolemole.

Fokotu'u ke tatau e 'aho he peesi 5 na'a 'oku ta'efakalao

'Eiki Minisit Polisi: 'Eiki Sea fakam 1 'aupito ki he me'a 'oku me'a mai 'aki ki ai 'a e

‘Eiki Fakafofonga ko ia N pele mei Vava’u fika ua. Ka ko ia. Ko e me’a ko eni he peesi ‘uluakí ko e me’a ko ‘oku ui ko e 31 m hina ‘uluaki 2017. Ko e me’a ia ko ‘i he peesi hono nima ‘oku kehe ia. Ko ‘etau faka’amu ke tatau ‘a e peesi nima mo e peesi onó mo e peesi ‘uluakí. He ka ‘ikai ‘i he tui fakapapau ‘a e motu’a ni ta’etoe veiveiua ‘oku ta’efakalao ‘etau me’a ‘oku hoko atu. Ko ia ‘oku toe ‘oatu ai ‘a e kole ko eni mei he motu’a ni k taki’i p he motu’a ni. ‘Oku ‘ikai ko ha me’a si’i ‘a e, koe’uhí ko Fale Alea.

‘Eiki Sea: ‘Eiki Minisit . ‘A ia ko ho ‘uhinga ki he ‘uluaki ko eni 31 hang ha hivá ?

‘Eiki Minisit Polisi: Ko ia ko e me’a ia ‘oku, sio ‘oku ke me’a hifo ko e me’a, ke me’a lelei hifo p ki ai.

‘Eiki Sea: ‘Oku te’eki p ke tau a’u ki he m hina hiva ‘Eiki Minisit ...

‘Eiki Minisit Polisi: Ko ia.

‘Eiki Sea: Tau kei lele p he tolu. ‘A ia ko e f halaaki p mahalo e ki’i, pea kapau ‘e fakatonutonu ai p he ‘e Hou’eiki he taimi ni ke ‘ai p ‘o fakatonutonu kae m hina ‘uluaki.

‘Eiki Minisit Polisi: Sea ko ‘eku ‘uhingá ia. Ko e me’a ni foki ko ‘etau ng ue ‘oku tau ng ue he lao. Pea ‘oku ‘ikai ke ‘aonga ia ...

‘Eiki Sea: Eh kae ‘ai p fakapotopoto pea ‘oku tau fakakaukau’i ‘e fu’u ngalivale ia kapau ‘e ‘ai e hivá ‘oku te’eki ke tau a’u ki he m hina hiva ‘oku tau lele p ‘i he taha kuo ‘osi e tahá.

Lord Fusitu’a: Sea k taki ...

‘Eiki Sea: Ko ia.

Lord Fusitu’a: Ko e ki’i kole tokoni p ki he ‘Eiki Minisit p ‘e laum lie lelei ki ai ?

‘Eiki Sea: Me’a mai, me’a mai.

Lord Fusitu’a: Ko u faka’apa’apa’i lahi ‘aupito e hoha’a e ‘Eiki Minisit pea ‘oku ‘i ai ‘ene mo’oni. Ka ko eni kuo ‘osi me’a mai ‘a e tokotaha ko na’a ne tohi e me’á ko e taha. ‘Oku ‘ikai ke u m hino’i au p ko ‘etau to e veiveiua ki he h . ‘Oku ne ‘osi fakapapau’i mai ko e taha.

‘Eiki Sea: Hou’eiki, ‘io. Mahalo ‘oku sai ke mou fakatonutonu hifo p e peesi nima ‘ai e taha ka tau, pea fakamo’oni ki ai ‘a e ‘Eiki N pele ko e, ko ia na’a ne liliu ko e taha.

‘Eiki Minisit Polisi: M l Sea. Ko ho’o me’a mai ko ke toe ‘ave ‘emau la’i pepa ki he ‘Eiki N pelé ke ne toe fakamo’oni’i mai.

‘Eiki Sea: Sai p ke toki *initial* atu p ia e tahá.

‘Eiki Minisit Polisi: M l Sea.

Eiki Sea: Mahalo 'osi, ko ia ka tau hoko atu. Kalake lau mai 'etau ...

**Fanongonongo taumu'a fokotu'u ke p loti'i tu'unga falala'anga Pal mia
Kalake T pile:**

**FANONGONONGO 'A E TAUMU'A KE FAKAHOKO HA FOKOTU'U KI HA P LOTI
KE FAKAM L L O'I 'A E PAL MIÁ.**

Ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga,

'Oku ou faka'apa'apa mo fakah ko au 'oku ou fakamo'oni hingoa 'i lalo, 'oku ou fakah heni 'a e taumu'a ke fakahoko ha Fokotu'u ki he Fale Alea 'o Tonga ke fakahoko ha P loti ke Fakam l l o'i 'a e Pal miá ko Samuela 'Akilisi P hiva.

Fakamo'oni hingoa,

'Eiki N pele Tu'ilakepa
'Aho 31 Sanuali 2017

Peesi ua.

FOKOTU'U KE FAKAHOKO HA P LOTI KE FAKAM L L O'I 'A E PAL MIA.

Fokotu'u Fika: 1/2017

Ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga,

'Oku mau faka'apa'apa mo fakah ko kima'utolu 'oku fakamo'oni hingoa 'i lalo, 'oku mau fokotu'u atu ki he Fale Alea 'o Tonga ke fakam l l o'i 'a e Pal miá ko Samuela 'Akilisi P hiva koe'uhí ko e ngaahi makatu'unga 'oku h atu 'i laló.

Ko e ngaahi makatu'unga ke fakam l l o'i ai 'a e Pal mia ko Samuela 'Akilisi P hiva.

1. Pule'i kovi
2. Ta'efe'unga ki he fatongia faka-Pal mia
3. Maumau'i p k k a'i 'a e koloa 'a e Pule'angá mo e fonua
4. Fakahoko e ngaahi me'a 'a ia 'e ngalingali fakatupu ha faingata'a 'i he v 'o e fonua ni mo ha fonua kehe

'Oku 'oatu fakataha 'a e fokotu'u ni mo e ngaahi tohi ng ue kuo 'osi fakamo'oní 'oku lisi atu 'i lalo ni ko e pou pou ki he fokotu'u 'oku fakahoko. (vakai ki he lisi 'i he peesi tolu mo e f .)

Peesi nima.

Fakamo'oni 'o e Hou'eiki M mipa.

1. *Lord Tu'ilakepa*
2. *Lord Vaea*
3. *Lord Tu'i' fitu*
4. *Lord Nuku*
5. *Lord Tu'iha'angana*
6. *Lord Tu'iha'ateiho*
7. *Lord Fusitu'a*
8. *S miu Kuita Vaipulu*
9. *Vili Manuopangai Hingano*
10. *S sefo Fe'aomoeata Vakati*

Peesi fitu.

'Aho 31 'o Sanuali 2017

Lord Tu'ivakan

'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga

'Ofisi 'o e Fale Alea 'o Tonga

Fale Alea 'o Tonga

Nuku'alofa.

'Eiki Sea,

Taumu'a: Fokotu'u ki ha Fili Fakah loto ke Fakahifo 'a e Pal miá, Samuela 'Akilisi P hiva mei he Lakanga Pal mia 'o e fonua.

'Oku mau faka'apa'apa ki he Feitu'u na mo e Fale Alea 'o Tonga kae fakahoko atu mu'a 'a 'emau fokotu'u hang ko ia 'oku h atu 'i 'olungá 'o fakatatau mo e mafai kuo tuku mai kiate kimaotolu 'e he kupu 50 b 'o e Konisit tone 'o Tonga.

'I he loto 'apasia mo e loto 'ofa fonua mo'oni 'oku mau fakahoko 'a e fokotu'u ni 'i he 'emau 'ilo fakapapau 'oku u sia 'a e ngaahi tukituki tupu'a 'o e fonuá mo e Pule'angá malu 'a e kakai mo 'enau tau'at iná pea kuo monuka ai mo e Konisit toné, maumau 'a e laó pea li'ekina 'a e founga ng ue 'a e Pule'anga makatu'unga 'i he pule kovi mo fakaaaoa 'a e Pal mia, Samuela 'Akilisi P hiva.

Kuo 'osi fakahoko 'a e tohi tangi mo e laka ki he 'Ene 'Afi , Kingi Tupou VI pea kuo fakahoko mo e faka'ilo faka-Fale Alea mo e ngaahi l unga ki he Komisiona V mo e Kakai pea kuo 'osi tuku mai 'a e L pooti mei he 'Atitá mo e Komisiona V mo e Kakaí ke fakam hino 'oku mo'oni 'a 'emau hoha'a peh ki he kakai 'o e fonuá.

'Oku mau 'oatu 'emau fokotu'u ni 'i he malumalu 'o e kupu 50 b 'o e Lao Fakatonotonu fika 20 ki he Lao 'o e Konisit tone 'o Tongá 2010 fakataha mo e fakaikiiki mo e ngaahi fakamo'oni fekau'aki mo e ngaahi me'a lalahi ko 'ení 'e f .

- a. Pule kovi

- e. Ta'efe'unga ki he fatongia faka-Pal mia
- f. Maumau'i p k k a'i 'a e koloa 'a e Pule'anga mo e fonua
- h. Fakahoko 'a e ngaahi me'a 'a ia 'e ngalingali fakatupu ha faingata'a 'i he v 'o e fonua ni mo ha fonua kehe.

'I he huafa 'o e 'Otua 'i he malumalu 'o e fuka mo e Konisit tone 'o e 'otu Tonga 'oku mau fakahoko atu 'a e fokotu'u ni 'i he laum lie 'o e mamahi'i fonua na'e tuku ki langi 'e he 'Uluaki F .

'I he loto faka'apa'apa mo'oni pea ke 'i he Feitu'u na ma'u ai p 'a e malu, melino pea mo e 'alo'ofa 'a e 'Otua.

Faka'apa'apa atu,

Fakamo'oni ki ai

1. *Lord* Nuku
2. *Lord* Vaea
3. *Lord* Tu'ilakepa
4. *Lord* Tu'iha'angana
5. *Lord* Tu'iha'ateiho
6. *Lord* Tu'i' fitu
7. *Lord* Fusitu'a
8. Vili Manuopangai Hingano
9. S miu Kuita Vaipulu
10. S sefo Fe'aomoeata Vakati

Peesi 10.

Ngaahi makatu'unga fokotu'u ai ke p loti'i ke fakahifo 'a e Pal mia.

Ko e ngaahi makatu'unga 'oku fokotu'u ai 'a e Fili Fakah loto ke Fakahifo 'a e Pal mia.

'Oku 'oatu foki heni 'a e ngaahi makatu'ungá mo hono ngaahi fakamo'oni tohi 'o e ngaahi ng ue 'oku 'ikai taau 'a ia 'oku ho'ata mei ai 'a e pule kovi, maumau ai 'a e lao, m nuka ai mo e Konisit tone pea mole ai mo e koloa 'a e fonua mo e kakai peh ki he ngaahi ng ue 'e ala maumau ai hotau v mo e ngaahi fonua muli.

'Oku lahi ' noa 'a e ngaahi makatu'unga 'oku mau tui 'oku totonu ke fakahoko atu 'aki 'a e fokotu'u ni 'o fakatatau ki he mafai kuo foaki mo'o kimautilu 'i he kupu 50 b 'o e Konisit tone 'o Tonga ka 'oku mau 'oatu p 'a e ngaahi makatu'unga t fitu ko 'eni ke poupou ki he fokotu'u 'oku fakah atu ni.

'Oku anga pehé ni leva 'a e ngaahi makatu'unga ko ia mo hono ngaahi fakaikiiki peh ki he ngaahi tohi fakamatala fakah h ke poupou ki he makatu'unga 'oku fokotu'u atu *appendices*. 'Oku kongá f 'a e ngaahi makatu'unga 'oku mau fakah atu 'a ia ko e Konga A: Pule'i kovi, Konga B:

Ta'efe'unga ki he fatongia faka-Pal mia, Konga C: Maumau'i p k k a'i 'a e koloa 'a e koloa 'a e Pule'anga mo e ...

<002>

Taimi: 1130-1140

Kalake T pile: fonuá, pea kongá D; Fakahoko e ngaahi me'a 'a ia 'e ngalingali fakatupu ha faingata'a 'i he v 'o e fonuá ni mo ha fonua kehe.

KONGA A: PULE'I KOVI.

1. **Fili 'o Siosiuá Po'oi P hiva (foha 'o e Pal miá) ke *Personal Assistant* ma'a e Pal miá.**

Ko hono fili ko ia 'o Po'oi P hiva ko e foha 'o e Pal miá, Samuela 'Akilisi P hiva, 'e he Pal miá p ke ne hoko ko e PA (*Personal Assistant*) kiate ia 'i he kamata'anga 'o 'ene hoko ki he lakangá 'i he ta'u 2015, (hang ko 'ene h 'i he ngaahi **Fakalahi A, E, mo e F**). Ko e fakat t totonu ia 'o e filifilim nako (*nepotism*) 'a ia 'oku 'ikai te ne 'oatu ki he fonuá mo e kakaí 'a e 'ata totonu 'o e Temok latí 'i he founga ng ue totonu ke fakahoko 'akí. Ko e kamata kovi eni ki he fonuá he ko e fili 'i he laum lie 'o e pule kovi, filifilim nako mo e fakaf mili.

Na'e fakah foki 'e he Pal miá ko Po'oi P hiva 'oku vahe p ia meiate ia, (Pal miá), ka 'oku mahino lelei p foki 'oku fua 'e he Pule'angá 'a e muimui folau 'a Po'oi 'i he ngaahi folau 'a e Pal miá ki tu'apule'anga he meimei taimi kotoa pea ko 'ene totongi folau mo e k toa 'ene ngaahi fakamole ki he folau 'oku fua kotoa mo ia 'e he Pule'angá.

2. **'Ikaí fou he founga ng ué, hono fili 'a Dr. Palenitina Langa'oi ki he lakanga sekelitali pule mo e sekelitali ki he Kapinetí.**

'Oku kei fehu'ia 'a hono fokotu'u 'o Toket Palenitina Langa'oi ki he lakanga Sekelitali Pule mo e Sekelitali ki he Kapinetí mo e founga na'e fakahoko 'aki 'e ng ue ko ení 'a ia ko e sípinga 'o e pule kovi mo e filifilim nako 'o 'ikai fou 'i he founga ng ue 'a e PSC mo e laó.

Na'e mahino 'a e 'uhinga 'a e hoko ai p hono fokotu'u 'o e tokotaha ni ki he lakangá ko e 'ikai ha taha 'e fakamo'oni 'i he tohi l unga na'e fakah ki he Komisoni 'a e kau Ng ue Fakapule'angá mo e Kapinetí 'a ia na'e 'uhinga ai hono toloi fakataimi 'a e fokotu'u lakanga ko ení pea toki fakahokó. Ko e l unga foki eni 'i he funga 'o e ta'efiem lie 'o kinautolu na'a nau tohi ki he lakanga ni 'i he founga na'e fakahoko 'aki 'a e fokotu'u lakanga ko 'ení. Na'e 'i ai 'a e kakai taukei mo poto pea toka'i mo 'ilo'i na'a nau tohi ki he lakanga ni. 'Oku 'uhinga foki 'eni he ko Langa'oi na'e lolotonga CEO 'i he PSC pea na'a ne kaungatonu ki hono fokotu'utu'u 'a e founga ki hono fili ha taha ki he lakanga ni, pea ne iku 'o ne ma'u p ia 'e ia **Fakalahi H**.

Na'e h pe foki 'a e 'uhinga ko ení 'i he me'a 'a e Pal miá 'i hono faka'eke'eke 'e he ongoongo 'a e Leti Tongá, 'i he uike 2 'o M 'asi 2015. Na'e t kehekehe foki 'a e

fakamatala ‘a e ‘Eiki Pal miá mo e taha ‘o e kau Komisiona ‘o e PSC, Finau T tone pea mahino p foki mei ai ‘a hono fehu‘ia lahi ‘o e fokotu‘u lakanga ko ení.

‘Oku ‘i ai ‘a e tokanga makehe ki he poini p ‘e taha ‘a ia ko hono fakahoko ‘o e ng ue ko ‘ení pea fokotu‘u ‘a e Sekelitali Pule mo e Sekelitali fo‘ou ki he Kapinetí lolotonga iá ‘oku te‘eki ai ke maau m lie ‘a e ng ue ‘a e Kautaha ‘a e Ng ue Fakapule‘angá, PSC peh ki he Fakamaau‘anga ‘a e fonuá ki he hopo ‘a e Pule‘angá mo *Busby* Kautoké, ‘a ia ko e tokotaha Sekelitali Pule mo e Sekelitali ki he Kapinetí fakamuimui taha ia ‘i he Pule‘anga Tongá ‘i he 2011.

Na‘e le‘ole‘o mai ai ‘a *Alfred* Soakai ‘i he lakanga ni talu mei he 2011 ‘i he ‘uhinga ko e te‘eki ke aofangatuku ‘a e ng ue ki he keisi ‘a *Busby* Kautoké kae toki fakahoko ha ng ue ‘o hang ko ia ko e founa anga maheni ki hono tu‘uakí pea fou ‘i he founa (*process*) totonú pea toki fokotu‘u ha tokotaha ki he lakanga ni. Na‘e hiki foki ‘a *Alfred* Soakai ‘o ng ue ma‘ae kautaha ‘a e kau Taki ‘o e Pasifikí (*Forum Secretariat*) ‘i he ta‘u 2012, pea fokotu‘u ai ‘a ‘Aholotu Palu ke le‘ole‘o ‘i he lakanga tatau ‘i he ‘uhinga tatau.

Ko e le‘ole‘o ‘a e ongo tangata ni ‘oku mahino p foki ‘i he ‘uhinga ‘oku te‘eki fakahalaia ‘i ‘a *Busby* Kautoke ‘i he fakamaau‘angá p ‘e aofangatuku ha ng ue ki ai. Ko e poini mahu‘inga ‘oku ‘ohake hení, he ‘oku ‘i ai ‘a e tui, ko e ‘uhinga ia na‘e le‘ole‘o ai p ‘a e lakanga ko ení ‘o a‘u ki he ‘osi ‘a e ta‘u ‘e 4 ‘o e Pule‘anga ‘o Tu‘ivakan . ‘Oku malava p heni ke tau fakalea ko *Busby* Kautoké na‘a ne kei ‘i he lakanga Sekelitali Pule mo Sekelitali ki he Kapinetí ‘i he taimi na‘e fakahoko ai ‘a e fokotu‘u lakanga ko ení. Na‘e te‘eki ke fakahalaia ‘i ‘i he Fakamaau‘angá pe fakatonuhia ‘i ‘a e ‘uhinga na‘e tuku ai ‘a Kautoke kitu‘á.

Na‘e fakamahino mei he ‘ofisi ‘o e ‘Ateni Seniale Le‘ole‘ó ‘i he m hina ko Ma‘asi 2015, na‘e lolotonga ng ue ‘a e ongo loea, ‘Alisi Taumoepeau mo *Harry Waalkens* mo e PSC ke nau fakapapai ‘i pe ko e h ‘a e me‘a ‘e hoko ki he hopo ko ‘ení. Na‘e to e fakah mahino pe foki mei he ‘ofisi ko ení ‘oku nau mahino ‘i na‘e fale‘i ‘a e PSC ke fakalelei (*settle*) ‘a e hopo ko ‘ení ka ‘oku kei fakatatali he ‘oku te‘eki ke tu‘utu‘uni ‘a e PSC ke fakahoko ‘a e fokotu‘u ki he fakalelei, (*settle*) ko ‘ení.

‘E malava ke faka‘uhinga ‘eni na‘e ‘ikai ke halaia ‘a *Busby* Kautoke, pea ko e ‘uhinga ia hono fale‘i ‘o e PSC ke fakalelei (*settle*), he ko e founa fakapotopoto tahá p ia ‘o ‘ikai ke to e ‘i ai ha‘ane kaunga kovi ki he Pule‘angá. Kapau leva ko e ‘uhinga ia ‘a e fokotu‘u ke fakahoko hono fakalelei, *settle*, pea muimui atu ai ‘a e fehu‘i, p ‘oku totonu nai ke fakafoki ‘a *Busby* Kautoke ki he lakanga Sekelitali Pule mo Sekelitali ki he Kapinetí? Ko Langa‘oí na‘e ‘ilo lelei ki he ng ue ki hono tuku ‘o *Busby* Kautoke kitu‘á, he ko ia na‘e CEO ‘i he PSC ‘i he taimi ko iá.

3. **Fili ‘o Viliami Taufa ke Fale‘i Faka-politikale pea fakahiki ki he Va‘a ki he fanga monumanú kae kei vahe p lakanga fale‘i.**

‘Oku fehu‘ia ‘a e ‘ikai ke fakafiem lie mo ‘ata kitu‘a hono fili ‘o Viliami Taufa ki he lakanga Fale‘i Fakapolitikalé, *Political Advisor* ki he Pal miá hang ko ia ‘oku h ‘i he fakamatala fakah h **Fakalahi 1**, lolotonga iá ko e tangata ia ki he mala‘e ki he fakatotolo

ki he fanga pulú. Ko e fakat t mo 'eni 'e taha 'o e filifilim nakó (*nepotism*) mo e 'ai'ainoa'ia he na'e mahino pe foki ko e tangata faitohi 'eni ki he nusipepa Kele'á pea 'ikai ngata aí ka ko e m mipa 'o e paati PTOA 'a e Pal miá.

Na'e to e pango angé he na'e iku fakahiki 'a Viliami Taufá ko e fale'i faka-politikale 'a e Pal miá ki he Va'a ki he Fanga Monumanu 'a e Potung ue Ngoue 'oku tu'u 'i Tokomololó 'a ia 'oku lolotonga ng ue ai he taimi ni. 'Oku 'ikai foki ke puli ia 'i hono toutou 'o hake 'e he ngaahi mitiá mo e t langa 'a e kakaí ko e 'elia foki 'eni 'oku 'ilo lelei ki ai 'a Taufá ko e fakatotolo ki he fanga pulu hu'akaú (h fanga he fakatapú) he na'e faifatongia foki 'i he kautaha lahi 'i Nu'usila 'oku tu'u honau va'á 'i Waikato 'oku nau ng ue ki he hu'akaú mo e ngaahi koloa faka'aho mei he hu'akaú (*dairy*).

Ko e 'isi pelepelengesi foki 'eni he na'e hala pe foki mei he kamata' hono fakang ue'i 'o Viliami Taufá lolotonga ia 'oku 'ikai ha'ane taukei 'i he lakanga na'e ui ia ki ai 'e he Pal miá (fale'i faka-Politikale) pea ko e to e faka'ilonga pe 'eni ia 'o e filifilim nako (*nepotism*) mo e 'ai'ainoa'ia foki. Ko hono fakahiki ko 'eni 'o Taufá ko e ikuna kafakafa ki he fa'ahi fakaangá mo e ngaahi mitiá he na'a nau toutou 'ohake hono fehu'ia hono fili mai 'o Viliami Taufá lolotonga ia 'oku 'ikai ha'ane taukei ke fale'i faka-politikale pea ko 'ene taukei 'oku 'i he fanga pulú mo e hu'akaú (h fanga he fakatapú) ka 'oku 'ikai ko e politikale.

'Oku 'ikai puli ia pe unga ko e feitu'u totonu pe 'eni ia 'oku 'ave ki ai 'a Taufá fakatatau ki he'ene taukei he ko hono mala'e pea 'oku 'ikai fehu'ia ia ka ko e poiní hení ko hono 'omi 'a e kakai hala ki he fatongia hala 'o mahino mei ai 'a e pule kovi mo e filifilim nako. Fakatatau ki he fakamatala mei he 'Ofisi 'o e Pal miá ki he ngaahi m'itiá na'e fakahiki 'a Viliami Taufá ki he Potung ue Ngoué 'i he m hina ko Tisema 'o e 2015, pea na'e ki 'i tolomomoko 'a e fehikitaki ko 'eni 'o makatu'unga ai 'a hono fehu'ia pe ko e f 'a e fale'i faka-politikale 'a e Pal miá lolotonga ia 'a e feme'a'aki 'a e Fale Aleá 'i he kamata'anga 'o e faha'i ta'u faka-Fale Alea 2016.

'Oku fakamatala foki ko 'ene hiki fakataimi ...

<003>

Taimi 1140-1150

Kalake T pile: ...taimi p ki ai tokua ke ng ue ki he poloseki k 'oku mahino mai 'oku 'alu p 'a e fale'i fakapolitikale mo e me'alele 'a e 'ofisi 'o e Pal mia . 'Oku langa'i mai foki 'e he s pinga ko ení 'a e founga 'oku fili mai'aki 'e he Pal mia 'ene kakai hang ko e ngaahi tukuaki'i kuo toutou 'oatu ki mu'a 'e he ngaahi *media* 'o kau ai 'a e fakapone mo e 'ikai ha'anau taukei mo e ngaahi fatongia kuo ui kinautolu ki ai. Pea ko hono iku 'angá eni. 'Oku kei vahe p 'a Viliami T ufa 'i he tu'unga v henga na'e h mai'akí ko e fale'i fakapolitikale.

4. **Fili 'a 'Anisi Bloomfield ki he lakanga *CEO, Customs and Revenue*:**

Ko hono fokotu'u 'o Kulufeinga 'Anisi *Bloomfield* pea fakapapau'i mai 'i he ongoongo tuku atu 'a e 'ofisi 'o e Pal mia 'i he 'aho 30 'o M 'asi, 2015 ki he lakanga ko e *CEO* p ko e 'Ofisa Fakahoko Ng ue Pule 'a e Potung ue Kasitomu mo T naki Tukupau ko e fakat t ia 'o e pule kovi mo e filifilim nako pea 'ikai muimui 'i he founa mo e founa ng ue ko 'a e Pule'anga.

Na'e hoko foki 'a e tokotaha ni ko e 'ulu 'o e kautaha 'oku 'i he malumalu 'o e va'a fakasekelitali 'a e ngaahi fonua 'o e Pasifiki (*Forum Secretariat*) 'a ia 'oku 'iloa ko e *OCO, Oceania Customs Organization*, Na'e a'u mai ki he ta'u 2013 na'e mahino 'e 'ikai to e fakal loa 'e he kautaha ni 'a e alepau ng ue 'a Kul feinga 'Anisi *Bloomfield*, pea na'e 'i ai 'a e ngaahi makatu'unga ki ai.

Lolotonga 'a e faka'osi'osi 'a e fakahoko fatongia ko eni 'a *Bloomfield* ki he *OCO*, na'a ne fakahoko ai h tohi talang ue ki he lakanga na'e 'at , pea 'i he malumalu 'o e Potung ue Fefakatau'aki, Takimamata mo e Ngaahi Ng ue 'a e Kakai 'a Tonga, 'a ia ko e Fakafofonga 'o e Fefakatau'aki, *Trade Representative*. Na'e fakahoko mo e fokotu'utu'u ke ne fakafofonga'i 'a e fonua 'o nofo mo fakahoko ng ue mei Nu'usila, pea ke ne ng ue mei he 'ofisi Fefakatau'aki 'a e Pasifiki, *Pacific Trade and Investment*, 'a ia 'oku fakapa'anga 'e Nu'usila mo 'Aositel lia kau atu ki ai mo e 'Iunioni 'a 'Iulope.

Na'e tu'uaki 'a e lakanga ni pea tohi mai leva ki ai 'a e kakai lelei mo taukei 'o kau ai 'a *Bloomfield*, na'e fakahoko kakato 'a e ng ue ki hono fili 'o ha fakafofonga 'o fakatatau ki he ngaahi tu'utu'uni ng ue mo e lao, pea ma'u ai 'a e lakanga ko eni 'e *Bloomfield*. 'I he lolotonga 'a e teuteu ke fakah ki he K pineti ke aofangatuku hono fakanofu 'o *Bloomfield* ki he lakanga ni, kuo a'utaki atu h tohi mei he Poate 'oku nau fakalele mo pule'i 'a e *OCO* pea ko e taimi koi á ko e teemi ia 'o Tonga ni ke Sea 'i he Poate ko eni. Ko *Daphney Stone* na'a ne fakafofonga'i 'a Tonga 'i he fatongia ko eni 'i hono lakanga 'i he taimi ko ia ko e *CEO* lolotonga 'o e Potung ue ki he Pa'anga H Mai mo e Kasitomu.

Ko e tohi ko eni na'e a'u tonu p 'a *Stone* ki he 'ofisi 'o e Potung ue Fefakatau'aki, Takimamata mo e Ngaahi Ng ue ko 'a e Kakai ke fakahoko fakahangatonu ki he Minisit 'o e Potung ue 'i he taimi ko ia 'a e hoha'a 'a e Poate 'a e *OCO*. Na'e h 'i he tohi ni 'a e ta'efiem liue 'a e Poate ki he fakahoko fatongia 'a *Bloomfield* ko e 'ulu 'o e *OCO* 'o kau ai 'a hono tukuaki'i ki hono ng ue ta'efakapotopoto'aki 'a e pa'anga 'oku fakafuofua hono mahu'inga ki he pa'anga 'e taha miliona Fisi, 'a ia 'oku lolotonga fakahoko 'a e ng ue ki ai 'a e Poate mo e va'a sekelitali 'a e Pasifiki, *Pacific Forum Secretariat*, hang ko ene h 'i he ngaahi fakalahi 1(a), 1(e), 1(f) mo e 1(h). Na'e to e 'ave fakahangatonu foki ki he Potung ue 'a e hoha'a mei he 'ofisi Fefakatau'aki 'a e Pasifiki, *Pacific Trade and Investment*, 'a ia 'oku tu'u 'i 'Aokalani, Nu'usila, 'o fakah 'a 'enau hoha'a ki hono te u fakanofu 'o *Bloomfield* ki he lakanga ni 'o kau ki ai mo 'enau fokotu'u mai 'e 'ikai faka'at mai 'a e 'ofisi ke ng ue'aki 'e Tonga ni kapau ko e tokotaha eni 'e fokotu'u ange. K neongo eni na'e fakah foki 'a e fokotu'u, *submission*, 'a e Potung ue Fefakata'aki, Takimamata mo e Ngaahi Ng ue 'a e Kakai ki he K pineti 'o fakatatau mo e ngaahi tu'utu'uni ng ue mo e founa hono fakahoko, *process*, pea na'e 'ikai ke tali eni 'o makatu'unga 'i he l unga mei he Poate 'a e *OCO* 'o 'ikai lau ki ai 'a e ngaahi 'uhinga fakam lala na'e 'ohake fekau'aki mo e tokotaha ni.

‘Oku fehu’ia foki ‘a hono fokotu’u ‘a e tokotaha ni ki he lakanga mahu’inga ni ‘o hang ko e ngaahi ‘uhinga mo’oni’i me’a ‘oku h atu ‘i ‘olunga. ‘Ikai ngata a’i k ‘oku ‘i ai ‘a e fifili p ‘e f f ‘a e vakai mai ‘a e ngaahi fonua m mipa ki he kautaha ‘a e kau taki ‘o e Pasifikí peh ki he Va’a Fakasekelitalí ‘a ia ‘oku fakamalumu ai ‘a e OCO ‘i hono to e fokotu’u atu ‘o e mat pule ni. ‘Oku ‘ikai lau ki heni ‘a e Poate Pule ‘a e OCO ‘i he mahino ko e tokotaha ni ‘e kei hoko atu p ‘a e feng ue’aki ‘i he malumu ‘o e lakanga kuo fokotu’u ia ki ai ‘e he fonua ni.

Ko e me’a sivi faka’osi foki ki he fokotu’u lakanga m ‘olunga peh ni ko e K pinetí ‘o fakatatau ki he lao mo e tu’utu’uni ng ue ‘a e Pule’angá. ‘Oku mea’i lelei ‘e he ni’ihi ‘o e Hou’eiki Minisit lolotonga ki he kaveinga ni k na’a nau fakaongo tuli ‘o fakapaasi ‘a hono fokotu’u ‘o *Bloomfield* pea ko e poupu ia ki he pule kovi mo e filifilim nako.

5. **Fili ‘o ‘Eti Teumohenga ke foki ki he ‘Ofisi Pal mia lolotonga ia na’e ‘osi fakam l l ó’i faka’aufuli mei he ng ue fakapule’anga.**

‘I ha ongoongo tuku atu ‘a e ‘Ofisi ‘o e Pal mia ‘i he ‘ahgo 2 ‘o Sepitema, 2015, hang ko ia ‘oku há atu ‘i he fakamatata fakah h , palakalafi 2, ‘i he fakalahi 2 fekau’aki mo e teu folau ‘a e Pal mia ki he fakataha ‘a e *PIDF* ‘i Fisi h ai ‘a e muimui folau ‘a ‘Eti Teumohenga ko e Tokoni Sekelitali, *Deputy Secretary* ‘i he ‘Ofisi ‘o e Pal mia ‘i he folau ko eni.

Ko e mat pule ko ení tapu ange mo ia na’e ‘osi tuli ‘aupito mei he ng ue fakapule’angá ‘i he malumu ‘o e Potung ue Fonua mo e Savea ‘i he ngaahi ta’u kuo maliu atu makatu’unga ‘i he’ene faihala mo e ‘ikai muimui ki he lao mo e ngaahi tu’utu’uni ‘a e ng ue fakapule’anga.

‘Oku mahino ki he kau ng ue fakapule’anga kotoa p ‘o Tonga ni, ko e tokotaha ni ko e kaung me’a fafale ia ‘o e Sekelitali Pule mo e Sekelitali ki he K pineti, Dr. Palenitina Langa’oi, pea ko eni kuo ma’u ‘a e pale ‘o e tokotaha ni ke hoko ki he lakanga m ‘olunga ko eni pea ke tokoni p ki he Sekelitali Pule mo e Sekelitali ki he K pinetí ‘i he ‘Ofisi ‘o e Pal mia .

Na’e to e kau atu ki he muimui folau ki he Pal mia ‘i he fakataha ko eni pea ‘oku fehu’ia ‘a e founa ng ue ‘a e Pule’anga ‘o e ‘aho ni. ‘Oku hang eni ia ‘oku mata’ ‘a e Pule’angá ki hono fakafoki mai ‘a e kau faihala mo e kakai na’a nau maumau lao ‘i he ngaahi ng ue ‘angá ‘i muli mo Tonga ni ke fakahoko ‘a e ng ue ‘a e fonua kae tukuange ‘a e kakai ‘oku ma’u mo falala ‘anga honau l kooti ng ue.

‘Oku mahino mei heni ‘a e ‘ikai ke taau ‘a hono tataki ‘o e Pule’angá mo e Fonua he ‘oku fakangofua p ‘e he kau nima ‘o e Pal mia ke fakahoko ‘a e fokotu’u lakanga ‘oku ‘ikai ke fou he founa ng ue p ko hano to e vakai’i, *reference check*, kae pae tavale mai p makatu’unga ‘i he filifili m nako *nepotism* pea ko e ‘ata ia ‘o e pule kovi mo e ‘ai’ai noa’ia. Kapau leva ko hono anga eni ‘o e losika, *logic*, ke fakatonuhia’i ‘a e me’a ‘oku kovi mo hala, pea ‘oku totonu ke fakafoki kotoa atu ‘a e kau ng ue fakapule’anga kuo ‘osi tuli mei

he ng ue ke nau foki atu 'o ng ue ke ma'u si'anau faingam lie mo tokoni ki si'onau f mili he ko eni 'oku ngofua p ia 'i he Pule'anga ko eni 'oku tataki 'e he Pal mia 'o e 'aho ni.

Konga ua: Ta'efe'unga fatongia faka-Pal mia :

6. Kaunoa 'i he Fakamaau'anga 'i he 'ene tohi ki he Tu'i fekau'aki mo e 'Ateni Seniale Le'ole'ó 'i he 'ene ta'efiem lie 'i he tautea na'e fakahoko kia Lord Tu'ilakepa.

Ko e m tu'aki 'ohonoa p eni ia 'a e Pal mia 'i he ma'u mafai hono tolu ko e Fakamaau'angá 'i hono feinga'i ke fakahifo 'a e 'Ateni Seniale Le'ole'ó, Ko e feinga ia ke maumau'i 'a e m vahevahe tau'at ina 'i he ngaahi ma'u mafai 'e tolu, *Separation of Powers*, 'i he Pule'anga 'oku tu'u 'i he Konisit toné. Ko e ngaahi mafai ko eni ko e:

- i. Pule'anga, (*Executive*).
- ii. Fale Alea, (*Legislature*)
- iii. Fakamaau'anga, (*Judiciary*).

Na'e tohi l unga 'a e Pal mia ki he Fakataha Tokoni ke fakahifo 'a e 'Ateni Seniale Le'ole'ó pea na'e tohi 'i he 'aho 13 'o F pueli, 2015 ki he 'Ateni Seniale 'o fakah 'ene ta'efiem lie ki he fatongia 'o e 'Ateni Seniale Le'ole'ó, hang ko ia 'oku h he fakamatala fakah h fakalahi 3. Na'e kau ai 'ene ta'efiem lie ki he fakamalanga 'a e 'Ateni Seniale Le'ole'ó ...

<005>

Taimi: 1150-1200

KalakeT pile: ... 'Aminiasi Kefu 'i he hopo 'a e Tu'ilakepá, tokua 'o holo ai 'a e tautea ki he hia ma'u mo e me'ataú.

Ko e mafai mo e founa hono fokotu'u 'o e 'Ateni Senialé, 'oku h ia he kupu 31.A 'o e Konisit tone, 'a ia ko e Tu'i 'i he Fakataha Tokoni 'oku ne fokotu'u 'a e 'Ateni Senialé, 'i ha fale'i 'a e *Judicial Appointments & Discipline Panel*.

'Oku to e h p 'i he kupu ni, ko e Tu'i p 'e taha 'i he Fakataha Tokoni 'oku mafai ke fakanofu 'a e 'Ateni Senialé. 'Oku to e h mahino foki 'i he kupu 31.A(2), 'o e Konisit tone, ko e 'Ateni Seniale, kuo pau ke ne ma'u 'a e mafai mo e tau'at ina kakato 'o 'ikai ngofua ha taha ke kaunoa 'i hono fakahoko hono ngaahi fatongia fakalaó.

Ko e feinga ko eni 'a e Pal mia ke fakahifo 'a e 'Ateni Seniale Le'ole'ó, ko e maumau'i ia 'a e kupu 31.A(2) 'o e Konisit tone, ko e feinga ke kaunoa 'i he mafai mo e tau'at ina 'a e 'Ateni Seniale 'i he fakahoko hono fatongia fakalaó.

Ko e ua 'o e palopalemá, ko e lau 'a e Pal mia mo e tukuaki'i 'a e 'Ateni Seniale Le'ole'ó, 'a ia ko e Tal kita Talatalaakí p ia, ki he ngaahi hopo na'e fai 'i he Fakamaau'angá, 'o kau ai 'a e hopo 'a e Tu'ilakepá, ko e lau'i kovi ia 'o e Fakamaau'anga, *Contempt of Court*. He ko e ngaahi tu'utu'uni 'o e ngaahi hopo, 'oku lau ki ai 'a e Pal mia, ko e fai ia 'e he Tu'i Fakamaau Lahí, 'i he

Fakamaau'anga Lahí, ka 'oku 'ikai ko e Talatalaakí, na'a ne fai 'a e tu'utu'uní. Pea kapau 'oku hala ha me'a 'i he tu'utu'uní 'a e Fakamaau Lahi, 'oku ngofua ke fai ha tangi ki he Fakamaau Tangi. Ko e lau'ikovi 'o e Fakamaau'angá, ko e to e hia mo ia.

'Oku ne ng ue'aki 'a e tohi ko ení, ke ne fakaanga'i ta'efakahangatonu, ka 'oku lava ke mahino koe'uhí, ko 'ene peh na'e kaunoa (*interfere*) 'a e 'Ateni Seniale 'i he faitotonu mo e tau'at ina 'a e Fakamaau Lahi 'i hono fakahoko 'a e tautea ki he hopo 'a e Tu'ilakepa. Na'a ne peh ai 'oku ne fiema'u ke sio ki he tau'at ina, ta'efilifilim nako mo e faitotonú, ke h sino mai 'i he tu'utu'uní 'a e Fakamaau'angá.

Ko e tohi ko ni 'oku 'ufi'ufi mai 'i mui 'a e fakakaukau 'o e 'ikai faitotonu, tau'at ina mo ta'efilifilim nako, 'a e tu'utu'uní 'a e Fakamaau'angá. Ko hono fakamanamana'i 'eni 'o e 'Asteni Seniale Le'ole'o, pea fakakaukau'i ia 'e he Kapineti, 'oku mahino mei ai 'a e me'a ko e 'ohonoa'ia. Ko e Lao lolotongá, 'oku tau'at ina 'a e 'Ateni Senialé, pea 'oku 'i he malumalu ia 'o e *Judicial & Discipline Panel*, hono fokotu'u mo hono fakam l l 'i 'o e 'Ateni Senialé, 'oku 'i he mafai p ia 'o e Tu'í.

7 Moveuveu mo e palopalema 'oku hoko ki he Akó 'i he fonuá. Liliu mei he Maaka Tulifua (*Standardization*) ki he Maaka To'ofua (*Raw Marks*).

'Oku lolotonga hoko 'a e longoa'a lahi 'i he fonuá, pea lahi mo e l unga fekau'aki mo e tu'unga ma'ulalo 'oku 'i ai 'a e akó 'i he fonuá, talu 'a e hopo hake 'a e Pal mia 'o e 'aho ni, Samuela 'Akilisi Pohiva, ki he fatongiá. 'Oku mahino foki 'oku tupu 'eni mei he'ene pule kovi mo vili ta'e'unua pea 'ikai ke loto ke fakaongoongo ki he kau mataotao mo e kau 'ofisa ma'olunga 'oku nau lolotonga 'alofi 'a e maa'imoa ni 'i he fonuá, pea na'e hela 'a e Pule'angá hono 'ave kinautolu 'o teu'i 'i tu'apule'anga.

Kuo lea mai foki mo e kau mataotao 'o e fonuá, 'oku nau fakakaungat maki 'i he ngaahi kautaha ng ue ki he ako, he Pasifiki, mo e ngaahi 'univesiti he Pasifiki, mo muli, 'o kau ai mo Tonga ni, hang ko Dr. 'Uhilamoelangi Fasi, Dr. Visiesio Pongi, Dr. 'Ana Koloto, Dr. 'Okusitino Mahina, Dr. 'Ana Maui Taufe'ulungaki, Dr. Siosaia Langitoto Helu, Dr. Uili Fukofuka, 'Emeli Pouvalu, mo e tokolahi fekau'aki mo e palopalema ni, ka 'oku vili ta'e'unua p 'a e Pal miá.

'Oku 'oatu foki heni mo e tatau 'o e fakam 'opo'opo 'o e lipooti 'a e va'a sivi 'a e Potung ue Ako, hang ko ia 'oku h atu he tohi fakah h fakalahi 4. Tohi 'a Dr. Visiesio Pongi, ko e mataotao ki hono fakahoko e sivi 'i he Pasifiki ki he m tia, hang ko ia 'oku h atu 'i he fakamatala fakah h Fakalahi 5, peh ki he taha 'o e tohi l unga 'a e m tu'a tauhi f nau, ('Ana Heti Veikune) hang ko ia 'oku h atu 'i he fakamatala fakah h , Fakalahi 6.

Ko e palopalema ko ení 'oku fakalalahi, pea 'oku te'eki ai ke malava ke fai hano faito'o, he 'oku kei tui p 'a e Pal mia, ko e tangata ko hono kaung me'a, ko Piveni Piukala, ko ia toko taha p tokua mo e *software* 'oku ne fa'ú, te ne solova 'a e palopalema ko 'eni. Kuo fakang ue'i 'a Piveni Piukala ke ne fakahoko 'a e maumau ko ení, 'ikai fou 'i he founga ng ue, ke tu'uaki. Pea kuo 'osi totongi 'e he Pule'angám mo e pa'anga lahi kiate ia.

8. Ko e fokotu'u 'e he Pal mia ki he Poate Komisoni Fakamafolalea ke fakam l l 'i 'a Viola

Ulakai.

Na'e tu'utu'uni ki he Poate Komisoni Fakamafolalea 'a Tonga, ke fakam l l 'i 'a Viola Ulakai mei he ng ue, 'i he 'aho Pulelulu, 20 'Epeleli, 2016. Ko e tu'utu'uni foki eni ki he Poaté, makatu'unga 'i he tohi na'e fakahoko atu mei he 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'angá, Hon. Poasi Tei, 'i he 'aho 15 'o 'Epeleli, 2016, Fika 'o e tohi, (*Reference*) MPE P14/L244/16.

'Oku mahino mai foki ko e tohi 'a e Minisit 'o e Ngaahi Pisinisi 'a e Pule'angá, ki he Sea Poate Komisoni Fakamafolaleá, na'e makatu'unga ia mei he tohi 'a e Pal mia, 'Akilisi Pohiva, ki he Minisit , Poasi Tei na'e ma'u 'i he 'aho 13 'o 'Epeleli, 2016 'o fakahoko ki ai 'ene l unga, hang ko ia 'oku h atu he fakamatala fakah h , he Fakalahi 7. Na'a ne fokotu'u atu ai p ki he Minisit , ke tuku kitu'a, *suspend*, 'a Viola Ulakai, kae vahe p , pea ke fakahoko leva ha fakatotolo fekau'aki mo e ngaahi tukuaki'i 'oku fakahoko kiate ia. Ko e tohi eni 'a e Pal mia na'e fakahoko 'i he 'ulu'i tohi 'a e Potung ue Ako, pea ko e kaveinga 'o e tohi, ko e fakah 'a e ta'efiem lie 'i he founa ng ue, 'a Viola Ulakai, Komisoni Fakamafolalea 'a Tongá. (*Expression of concern over Actions of Mrs. Viola Ulakai, Tonga Braodcasting Commission*).

Ko e palakalafi faka'osi 'o e tohi 'a e Pal miá ki he Minisit , na'e fakamulituku'aki 'a e fakalea 'o pehe ni.

In light of the aforementioned concerns, I write herein to recommend for your consideration that Mrs. Viola Ulakai be suspended with pay while investigation is undertaken to address her actions. (Makatu'unga he ngaahi ta'efiem lie 'i 'olungá, 'oku ou fokotu'u atu ke tuku kitu'a 'a Viola Ulakai, kae vahe p , pea ke fakahoko leva ha fakatotolo fekau'aki mo e ngaahi tukuaki'i 'oku fakahoko fekau'aki mo iá.)

'Oku mahino foki ko e tu'utu'uni 'eni mei 'olunga, hang 'oku tau anga maheni ki ai, pea 'oku m lie 'a hono fakahoko 'e he laine 'o e mafaí, 'a e tu'utu'uni ko 'ení, 'o 'ikai to e fehu'ia pe ko e to e sio atu ki hano ola 'oku hanganaki mai mei he kaha'ú. Ko e poini 'e 4 na'e fakamamafa ai 'a e tohi 'a e Minisit ki he Sea 'o e Poate Komisoni Fakamafolalea 'a Tongá, Tapu Panuve, ke makatu'unga mei ai 'a e tu'utu'uni kia Violá, 'a ia na'e anga pehe ni.

1. Ko e 'imeili 'a Viola Ulakai 'o fehu'ia 'a e tu'unga taukei, *expertise* 'a Siaosi Pohiva 'oku ne fehu'ia ai 'a e tu'unga taau 'o e EQAP.
2. Ko e fakaf tunga mo e natula 'o e ngaahi 'imeili 'a Viola Ulakai, 'o faka'uhinga ia ko hono 'ohofi pe tukuhifo 'a e ngeia 'o e Pal mia, pe ko e Minisit Akó, pea uesia ai hono ongoongo lelei, pea peh ki he Potung ue. 'Oku to e uesia heni 'a e v 'o e Pule'angá mo e SPC, pea 'oku 'i ai 'enau tui ko e s pinga ko ení, ko hano 'ohofi fakataautaha 'a e Pal miá, ka 'oku 'ikai ko e taumu'a ma'ae letiÓ Tonga.
3. 'I he'enau vakaí, ko e 'imeili 'a Viola Ulakai, ko hono 'ohofi 'a e ngaahi fokotu'utu'u fo'ou, *reforms*, 'a e Potung ue Akó, 'a ia 'oku 'ikai ha'ane kaunga ki ai ko e tokotaha ng ue 'a e L tio Tongá, pea

4. Ko e 'imeili 'a Viola Ulakai, 'o peh 'oku ne fakafofonga'i 'a e *Tonga Media Council*, 'oku loi ia, he 'oku 'ikai ha manako 'e taha 'a e k silio m tia he kaveinga ko 'ení. Pea na'e 'ikai fakangofua ia 'e he *Tonga Media Council* ke ng ue'aki 'a e hingoa 'o e k silio ke fakahoko'aki 'a e 'ohofi fakafoti'ituitui kuo fakahoko 'e Viola.

Ko e ngaahi 'uhinga 'eni na'e oatu 'e he Minisit ki he Poaté, pea na'e fakapipiki atu ai p mo e tohi 'a e Pal mia, na'e ma'u 'i he 'aho 13 'o 'Epeleli, 'o e 2016, 'o fokotu'u ke tuku kitu'a 'a Viola Ulakai. Neongo na'e 'ikai ke faka'asi atu 'i he tohi 'a e Minisit ki he Poaté, ka ko e tu'utu'uni p ia 'i he anga maheni, ke aofangatuku'aki 'e he Poate 'a e kau Talekita 'o e Komisoni Fakamafolalea 'a Tongá. Ko e tuku fakataimi foki 'eni kitu'a, kae fakahoko ha fakatotolo.

Ko 'ene toki hoko 'eni 'i he fonua ni, hano tuku kitu'a ha Faiongoongo 'i ha fokotu'u fakahangatonu mai mei he Pal mia. 'Oku mahino foki 'oku fakahoko 'a e ng ue Fakalao ki he tu'utu'uni ko ení, pea kuo kamata ke 'asi mai ki mu'a 'a e ngaahi Kautaha Ongoongo mo e kau Faiongoongo, 'o fakahalaki 'a e tukuaki'i 'o Viola, peh ki he Ongoongo Tukuatu 'e ua 'a e 'Ofisi 'o e Pal mia.

Ko e 'uluaki Ongoongo Tukuatú, 'i he 'aho 15 'o 'Epeleli, 2016, 'o tukuaki'i, na'e 'ikai fakangofua 'e he kosilio m tia, *Tonga Media Council*, 'a Viola ke ne fakafofonga'i kinautolu hang ko ia 'oku ha atu 'i he fakamatala fakah h Fakalahi 8. Ko e Ongoongo Tukuatu hono ua, na'e fa'u 'e he 'Ofisi 'o e Pal mia, pea pulusi mai 'i he sila mo e f meti 'a e Pule'angá, 'i he 'aho 20 'Epeleli, 2016, 'o fakah , Ongoongo Tukuatu 'a e *Media Council* 'o fakaikai'i 'e he Sea, Luseane Luani, 'a hono ng ue'aki 'e Viola 'a e hingoa 'o e Kosilio M tia 'a Tonga (*Tonga Media Council*), hang ko ia 'oku h atu he fakamatala fakah h Fakalahi 9.

'Eiki Sea : Kalake, k taki tau ngata ai, ka tau toki hoko atu ki he 2.00 M l .

<006>

Taimi: 1400-1410

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

(Pea me'a mai 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Tapu mo e 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki 'o e Fale Alea 'o Tonga, k ki mu'a ke to e hoko atu 'a e fatongia 'o e Kalake 'oku ou kole p mu'a ke 'ai mai 'a e ki'i tali nounou 'a e 'Eiki Minisit 'a e Ako ki he tokanga ki he me'a na'e 'ohake 'e Ha'apai 12 m l .

Tali Pule'anga ki he palopalema e ako 'i Ha'apai

'Eiki Minisit Ako: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga, tapu ki he 'Eiki Pal mia kae 'uma' 'a e Hou'eiki Minisit 'o e Kapineti tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga kau N pele 'o e fonua, tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga e Kakai. 'E Hou'eiki m l ho'omou laum lie, me'a eni 'oku tokanga ki ai 'a e fonua ko e me'a p fel ve'i mo e ako 'oku 'i ai 'a e tokanga ki ai 'a e fonua

pea koe'uh na'e 'ohake 'anenai ange 'e he Fakafofonga Fika 12 'o Ha'apai 'a e hoha'a 'o fel ve'i pea mo e ako ko eni 'a Mo'unga'one.

Sea na'e fai 'a e fetu'utaki 'a e potung ue ki he'emaui 'ofisa 'oku 'i Ha'apai 'oku ne tokanga'i 'a e ngaahi lautohi pea na'e 'osi fai 'a e fetu'utaki ki Mo'unga'one 'oku lolotonga 'i ai 'a e faiako ko e fefine ko Selaima Tau'otonga, Tapu'atonga 'oku lolotonga 'i ai, k ko e vakai'i atu p 'a e 'ofisa ko 'a Mo'unga'one p 'oku 'i Mo'unga'one ko p 'oku 'i Tonga ni ia. Ke tokolahi 'o e ako ko eni 'a Mo'unga'one 'oku holo mei toko hiva ki he toko valu, 'o ange pehe ni ko e kalasi 'uluaki 'oku 'i ai 'a e toko ua, kalasi ua 'oku 'i ai 'a e toko taha, ko e kalasi tolu 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha, kalasi f ko e toko taha kalasi nima 'oku 'ikai ke 'i ai ha taha ai, kalasi ono ko e toko f , fakak toa ko e toko valu, kuo 'osi teu'i e kolisi faiako 'a e kau faiako ma'u mata'itohi *diploma* he akó ke nau malava 'o fakahoko 'a e fatongia ko eni, pea 'oku mau ui p 'a e fa'ahinga kalasi ko ia ko e *multi-grade* 'a ia ko e toko valu ko eni 'oku lava lelei p 'e Selaima Tau'otonga ke fakahoko lelei ma'a e k inga 'i Mo'unga'one.

Tali ki he hoha'a fekau'aki he ako mei Kolonga

Na'e 'i ai 'a e hoha'a mei he Hou'eiki 'o Kolonga fel ve'i pea mo 'enau 'apiakó. Ko e puleako ai ko e...mau ng ue'aki e fo'i lea ko e *principal grade 2* 'a ia 'oku mau ng ue'aki fakanounou p ko e *PG2*, 'oku fakahoko mai 'Eiki N pele mo e Hou'eiki 'oku 'ikai ha palopalema ia he *GPS* Kolonga he lolotonga ni, pea 'oku lelei p 'a e ngaahi loki ako mo e ngaahi naunau ako, koe'uh ko e fokotu'u ko eni 'a e *GPS Af* kuo lahi mo e ni'ihi kuo nau nautolu 'o ako ai, pea kuo holo leva 'a e tokosi'i, pea 'oku 'at mo e ngaahi loki ako, na'e 'i ai 'a e tokanga peh ki he ngaahi fanga ki'i fale ko eni 'oku ng ue'aki he'etau f nau, na'e palopalema he ta'u kuo 'osi, pea kuo 'osi fakalelei ia 'e he *Caritas* 'a e Kalolika, mahalo ko e palopalema ko 'a e *GPS* Kolonga ko e feinga 'a e Sea ko eni 'o e *PTA* ki he Hou'eiki koe'uh ko e koniseti 'oku fokotu'utu'u mai ko e taumu'a ke tokoni ki he ngaahi fie ma'u 'a e ngaahi ako 'i he kaha'u k ko e me'a ia 'oku fel ve'i mo e *GPS* 'a Kolonga.

Tali Pule'anga fekau'aki mo e hoha'a he ako mei Leim tu'a

Na'e 'i ai 'a e tokanga mai 'a e Fakafofonga Vava'u 'o 16 'o fel ve'i mo e *GPS* Leim tu'a na'e to e fai mo e ng ue ki ai, ko e puleako ko 'o Leim tu'a 'oku *principal grade 3* ko e tokolahi ko e kalasi 'uluaki na'e fe'unga mo e toko 39, 'i ai 'a e faiako ai 'e taha, kalasi ua 'oku fe'unga mo e toko 32 'i ai 'a e faiako ai 'e taha, kalasi tolu 'oku toko 28 'i ai 'a e faiako ai 'e taha, ko e kalasi f toko 37, kalasi nima toko 17 fakataha'i p ia, 'a ia 'oku toko 54 k toa ia, 'oku fakataha'i p ia ki he faiako 'e taha, ko e kalasi ono ko e toko nimangofulu m taha faiako ia 'e ua, fakak toa ko e 204. Ko e puleako ko eni Leim tu'a 'oku totonu ke faiako ia koe'uh ko e *principal grade 3*, 'a ia 'oku totonu ke ne to'o 'e ia 'a e kalasi f p ko e kalasi nima, kapau leva te ne to'o ko f 'a e kalasi ke ne to'o, 'oku 'ikai ke kau ia he kau puleako ko 'oku 'ikai ke faiako, 'oku totonu ke faiako ia, 'a ia 'oku 'i ai 'a e kau faiako ai 'e toko ono mo e puleako 'e taha fe'unga k toa ia pea mo e toko fitu.

'Oku 'i ai 'a e palopalema Hou'eiki 'o fel ve'i mo e ako pea 'oku 'asi p mo ia 'i Tongatapu ni koe'uh ko e ngaahi 'apiako hang ko eni ko Leim tu'a 'oku tupu 'a e tokolahi 'o Leim tu'a koe'uh kuo fakatokanga'i 'oku holo 'a e *GPS* Feletoa kae 'ave 'enautolu 'a e f nau ki *GPS* Leim tu'a pea 'oku 'i ai leva 'a e tokanga 'a e potung ue mo 'emaui sio ki he kaha'ú ke mau

ng ue'aki 'a e zoning fakafeitu'u, 'oku 'asi 'a e palopalema ko ia 'i Tongatapu ni, koe'uh ko e ngaahi feitu'u ...ko e f nau ako ko he ngaahi feitu'u tuku kehe 'enau ngaahi 'apiako he 'oku 'i ai 'a e 'apiako kuo 'osi fokotu'u he Pule'anga ki ai, k 'oku to e fetuku mai 'enautolu 'enau f nau 'o 'ave ia ki h , pea tokolahi kae tokosi'i , 'a ia ko e me'a ia 'oku mau sio ko ki ai ki he kaha'u ke feinga'i ke fakalelei 'a e ' me'a ko ia. Sea m l 'aupito 'a e ma'u faingam lie m l .

Eiki Sea: M l , me'a mai

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamolemole p tuku p Sea ke u... 'i ai 'a e me'a ke u ki'i lave atu ai leva, 'oku ou fakam l ki he Feitu'u na he fakahoko p 'a 'etau feme'a'aki 'i he *Vote of No Confidence* pea mo tau tokangaekina 'a e kakai 'Eiki Sea. Kau ia he me'a 'oku mahu'inga 'Eiki Sea, ko e me'a 'oku ke me'a mai ki ai 'Eiki Minisit , 'a ia ko e ki'i me'a p 'e ua 'uhinga peau tangutu kae hoko atu 'a e faitu'utu'uni 'a e Feitu'u na 'oku tonu p ke fakatokanga'i 'e he Feitu'u na 'oku ou 'osi faikava au 'i he feitu'u ko eni 'i Kolonga pea na'a ku 'osi talanoa mo e taha e ki'i motu'a ko eni 'oku l unga ko ki he puleako pea talaange he puleako 'e t puni 'a e 'apiako ia, ko 'eku ki'i 'ai p keke mea'i he na'e fakahoko mai p he motu'a ia a'u ki ha tu'unga ia 'e faifai pea te ne t 'e ia 'a e ki'i motu'a puleako, ko e 'ai p ke fakatokanga'i he tafa'aki ko ia ke 'oua 'e a'u ki ha fa'ahinga tu'unga peh .

Ko 'anenai 'Eiki Sea kuo a'u mai ki he motu'a ni pea 'oku ou nofo 'o fakakaukau ko e h e me'a 'oku 'ikai ke 'omi ai 'e he kakai ki he ni'ihi ko eni he t pile ko , kae kumi ma'u p 'a e motu'a ni ke u ha'u, Sea k 'oku ou peh ke u 'oatu p mu'a ke fakahoko atu e le'o 'o e kakai ke a'u atu ki ho Fale 'Eiki Sea ko Tonga *High* 'Eiki Minisit ko e foomu ono 'a e sivi 'a e fekau'aki ko mo e ...

<007>

Taimi: 1410-1420

Lord Tu'ilakepa : ... tafa'aki ko ki he hisit liá. Kuo u ma'u e fakamatala falala'anga mei he ngaahi m tu'á, pea mo e *PTA*, 'oku 'ikai ke lava 'a e hisit li ia 'a e f nau ko he foomu 6. Tu'ofiha eni talu e atu he akó, ko e me'a eni ia 'oku mahino kuo h ange 'a e faiakó, ke ne fakahoko ange kia nautolu, ke nau ki he *form 3* kuo'osi maau 'a e seti 'o e sivi. 'A ia ko e 'uhingá, 'oku te'eki ke seti 'a e sivi ia, pea ko e silapa ko , p ko e silapa 'o e akó 'o e 2017, ki he hisit lia. Ko e me'a ko eni tautautefito ki he'ene a'u ki ha tu'unga maolunga taha 'o e sivi to'ofuá, 'oku 'ikai ko e sivi t t nakí, ka ko e tu'unga ko eni 'oku tau a'u ki he fa'ahinga sivi ko e sivi to'ofua p ko e *raw marks*. 'Oku tau 'amanaki ke 'oua 'e to e hoko, tautefito ki he hoko 'a e tu'unga ko eni ki he *Tonga High*. 'Eiki Sea, 'oku ou 'oatu p ki he Feitu'u na, koe'uhi ke me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisit , ke kau mu'a, ha'u 'o vakai'i ange fakamolemole, pea fai mu'a ha tali p ki he ngaahi m tu'á, he tu'unga 'oku 'i ai 'enau f naú, he 'oku nau ongo'i 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e *Tonga High* he taimi ni. M l Sea.

Eiki Sea : M l . 'Eiki Minisit , 'oku 'i ai ha'o...

'Eiki Minisit Ako: 'Io. Tapu mo e Seá, m l Sea. Hou'eiki, ko eni te u vakai'i angé ki he lau ko ena ko 'a e Pule Ako ko ia 'o Kolongá 'a e peh ki he t puni. Pea peh ki he vakai'i 'a e form 6 hisit lia 'a e Ako Ma'olunga ko Tonga. Ko e lava p ia te u fakahoko atu. M l .

Vili Hingano : 'Eiki Sea, k taki fakamolemole tapu atu p ki he Feitu'u na, pea tapu atu ki he Hou'eiki M mipa 'o e Fale. 'Oku 'ikai ke u lave'i 'a e me'a 'a e 'Eiki Minisit fekau'aki pea mo e fakahoha'a na'e fakahoko atu 'aneuhu 'o kau ki Mo'unga'one.

'Eiki Sea : Na'e 'osi me'a mai p 'a e Minisit 'o fekau'aki mo e me'a ko ia na'a ke tokanga ki aí, pea 'oku fai 'a e ng ue ki ai. 'Oku ou tui p kapau na'a ke me'a vave mai p , na'e ma'u 'a e me'a ko ia.

Vili Hingano: M l Sea.

'Eiki Sea : Kalake, hoko atu 'etau ng ue.

'Isiu ki he tu'utu'uni Pal mia ke fakamalolo'i Viola Ulakai

Kalake Tepile : Tapu ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, 'Eiki Pal miá, mo e Hou'eiki M mipa kakato 'o e Fale. Tau hoko atu ki he peesi 22 palakalafi 3.

'Oku 'ikai ngata heni ka 'oku fehu'ia hono fakahoko mai 'a e Ongoongo Tukuatu 'a e Kosilio Mitia 'a Tonga (*Tonga Media Council*) 'i he sila mo e f meti Ongoongo Tukuatu 'a e 'Ofisi 'o e Pal miá, 'o ho'ata mei heni, 'oku pule'i p 'a e ongoongo mei he Pule'angá, 'o fakafou mai 'i he 'Ofisi 'o e Pal mia.

Ko e ongoongo eni 'o fakah mai tokua, na'e 'ikai ke poupu'i (endorse) 'e he Kosilio Mitia 'a Tonga (*Tonga Media Council*) 'a e kole 'a e kau faiongoongó, ki ha konfelenisi mo e Potung ue Akó, 'a ia na'e fakahoko atu 'e Viola Ulakai. Ko e tohi foki eni na'e fakahoko kia *Claude* Tupou 'a ia ko e *CEO* Le'ole'o 'a e Potung ue Akó, 'i he m hina ko M 'asi, 2016. Na'e taumu'a foki 'a e tohi ni, ko e fakatangi ke fai ha konifelenisi, 'a e kau faiongoongó mo e Pal miá, 'a ia ko e Minisit Akó ia fekau'aki mo e hoha'a 'a e m tu'a tauhi f naú, 'i he tu'unga ma'ulalo kuo a'usia 'e he akó 'i he fonua.

'Oku mahino mai mei he ongoongo tukuatu mei he 'Ofisi 'o e Pal miá, 'a e faka'ilonga mo'oni 'o e 'ikai fakama'uma'u mo e 'ikai ke malava 'e he kau 'ofisiale 'a e 'Ofisi 'o e Pal miá, ke malu'i 'a e Pal miá mo e Pule'angá, he 'oku ho'ata mei heni, 'a hono pule'i fakapolisi 'o e fonuá, pea mo hono fakafe'atungia'i 'a e Mitia.

Ko e kaveinga kehe ia kapau na'e loto 'a Viola ke to'o 'a e Kosilio Mitia 'a Tongá, kae tu'u tokotaha p ia 'o fakahoko 'ene fiema'u faka'eke'eké, ka ko e poini mahu'inga ia heni 'oku anga peheni.

1. 'Oku 'i ai 'a e totonu 'a Viola, 'i hono fatongia, ko e tokotaha faiongoongo, ke ne 'eke ha fehu'i ki he Pal miá mo e Pule'angá p ke fakamafola ke 'ilo ki ai 'a e kakai 'o e fonua.

2. 'Oku 'i ai 'a e totonu 'a Viola ko e fefine'i fonua Tonga (Tongan Citizen) 'o tatau p mo ha totokotaha Tonga ange, ke ne 'eke ha fehu'i ki he Pal miámo e Pule'angá, fekau'aki mo hono tataki hotau fonuá, 'a ia 'oku kaunga tonu kiate ia mo hono f mili.
3. 'Oku 'i ai 'a e totonu 'a Viola 'i hono fatongia ko e fa' mo e tauhi f nau ke ne 'eke ha fehu'i ki he Pal miá mo e Pule'angá, fekau'aki mo e akó 'i he fonuá, 'a ia 'oku kaunga ki ai 'ene f naú, mo e f nau hono f milí mo e k inga ofi.
4. 'Oku tohi'i 'uli'uli mo hinehina 'i he Kupu 7 'o e Konisit tone 'o Tongá 'a e tau'at ina 'a e Tongá, ke lea'aki 'a e anga hono lotó, mo 'ene fakakaukau.
5. Ko e fatongia totonu ia 'o e Pal miá, ke ne tali fehu'i ki he kakai 'o e fonuá, 'o tatau 'i he l volo kotoa fakatatau mo e laum lie 'o e temok latí, mo e tali ui ki he kakai.
6. 'Oku 'ikai ko ha 'Otua 'a e Pal miá pea mo e Pule'angá, ke 'ikai fehu'ia pea tapu lea'ia.

'Oku 'asi lelei foki 'i he ongoongo kuo tukuatu 'a e 'Ofisi Pal miá 'a e s tesi ko eni. *The Prime Minisiter's Office wishes to clarify that the Hon Prime Minisiter is not accountable to Mrs Viola Ulakai as a person.* 'A ia 'oku 'uhinga ia 'i he lea faka-Tongá, 'oku 'ikai ke tali ui 'a e Pal miá ki he tokotaha ko Viola Ulakai. 'Oku h mei he fakalea ko ení, a e 'afungi pea mo e sio lalo, pea ngalo leva 'a e laum lie ia 'o e pule faka-temok lati (Pule'anga 'o e kakai ma'a e kakai, mo e tali ui ki he kakai (fetaliui'aki) peh ki he 'ata kitu'a 'oku toutou kailangangaki'i. 'Oku fakatupu fifili he na'e mahino lelei p foki 'oku 'i ai 'a e netiueka 'a e ngaahi kautaha Mítiá pea na'e 'ohake ai p 'a e kole ko eni 'a Violá, 'o fakafofonga'i 'a e Kosilió, ke fakahoko ha konifelenisi. Pea na'e poupu ki ai 'a e tokolahi 'o e ngaahi kautaha Mítiá, hang ko ia 'oku h 'i he fakamatala fakah h Fakalahi 10. 'Oku ha p foki ia 'i he'enau fakah honau lotó, 'i he fe'imeili'aki 'i he netiueka ko ení, 'o kau ai mo e ngaahi t langa mo e poupu ki he fokotu'u ko eni.

'Oku kau foki mo e ngaahi kautaha ongoongo muli he netiueka ko ení, , pea ko hono 'ave ai p ia hotau ongoongó, mo e founa fakafeangai 'a e Pule'angá, ki he Mítia ki m mani 'a ia 'oku 'ikai ke tau loto ke peh . 'Oku toe tau'at ina p foki ko e taimi tatau, 'a e ngaahi kautaha ongoongó, p ko ha faiongoongo taautaha, p ko ha taha p 'i Tonga ni, p ko m mani, ke fakahoko ha fehu'i mo ha faka'eke'eke ki he 'Ofisi 'o e Pal miá mo e Pule'angá, 'o 'ikai ke fou he Kosilio Mítia 'a Tonga. '

'I he taimi tatau foki, 'oku totonu ke tau sio lelei ki he kaveinga ni, mo e s pinga 'oku ne fakatoka mai. Ko e tu'o fiha 'aki p eni hono t keti'i 'e he 'Ofisi 'o e Pal miá mo e Pule'angá, 'a Viola Ulakai mo e Leti Tongá, pea 'oku 'ikai ke fo'ou 'a e fo'i polokalama faka-polis fakatu'utu'uni fakapolis 'eni, ke muimui'i 'a kinautolu hono fakafepaki ki he Pule'anga. Ko e fehu'i 'oku muimui mai hení, p ko hai 'e hoko ki ai?

Ko hono fehu'ia 'o e fa'unga pulé, mo e fakaanga (*opposition*) ki he fa'unga pulé, ko e mafu tefua ia 'o e temokalati, pea ko e fatongia totonu ia ke fakahoko 'i loto 'i he Laó, 'o tatau ai p pe ko hai te ne fakahoko. Ko e 'ata eni 'o e pule kovi, mo e feinga ke pule'i faka-polisi 'a e Mítiá 'i he fonua.

9. Feinga ta'efakalao 'a e Pal miá mo e Ma'u Mafai ki he 'Atita pea mo e Pulé, ke fakam l loo'i 'a Lord Sevele, mei he lakanga na'e fokotu'u ki ai, 'i he malumalu 'o e Lao ki he Fokotu'utu'u ki he Sipoti 'a e Pasifiki, 2013.

Ko e s pinga eni 'o e pule kovi, fakaaao mo e maumaulao 'a e feinga 'a e Pal miá ke fakam l loo'i 'a Lord Sevele, mei hono lakanga na'e fokotu'u ki ai 'e he K miti Fokotu'utu'u (*Organizing Committee*) ki he Sipoti 'a e Pasifiki, 'oku 'amanaki fakahoko mai ki Tonga ni 'i he ta'u 2019. Na'e fokotu'u foki 'a Lord Sevele, ki he lakanga ko e 'Ofisa Pule Ng ue 'a e K miti, fakatatau ki he mafai fakalao 'oku 'oange 'e he Kupu 9(1) 'o e Lao. Ko e K miti eni 'oku ne fakangaue'i 'a Lord Sevelé, pea 'i ai mo 'enau Aleapau Ng ue mei 'Epeleli, 2014 ki 'Okatopa, 2019.

'Oku hanga 'e he kupu 9 kupu si'i (2) 'o e Lao, 'o fakaikiiki mai 'a e ngaahi fatongia 'o e 'Ofisa Pule Ng ue, kau atu ki ai mo e lakanga ko e Sea 'i he K miti Fokotu'utu'u (*Organizing Committee*) na'e toutou feinga 'a e Pal miá 'i he founa 'ikai fakalao, mo m tu'aki kaunoa ke fakahifo 'a Lord Sevele mei he fatongia ni.

'I he 'aho 15 'o Tísema, 2015, ne tohi ai 'a e Pal miá ki he Talatalaakí, 'o fekau'aki mo e ngaahi kaveinga mo e ngaahi me'a ne 'ikai ke fiem lie ki ai, 'i he fai fatongia 'a e Talatalaakí mo 'ene kau ng ué, pea na'a ne fokotu'u ai ke fakafisi ai 'a Lord Sevele, Takitoa Taumoepeau, pea mo S kopo Lolohea. 'I he 'aho 17 'o T semá p , ne tali ai 'e Lord Sevele 'a e tohi ni mo 'ene fakah ...

<008>

Taimi: 1420-1430

Kalake T pile: ... H ai 'a e 'ikai ke ne tali 'e ia pea peh ki he ongo tangata ng ue 'a e fokotu'u ke nau fakafisi. 'I he 'aho 26 'o M 2016 na'e ma'u ai 'e Lord Sevele 'a e tohi 'a e Pal mia 'a ia na'e fakataumu'a ke fakangata 'i he vave taha 'a e faifatongia 'a e 'Ofisa Pule Ng ue 'a e K miti Fokotu'utu'u (*Organizing Committee*). Na'e 'ikai foki ke tali 'e Lord Sevele ia 'a e tu'utu'uni ko 'eni ne fakahoko ange 'e he Pal mia, pea ne hoko atu p 'ene faifatongia 'a'ana. Na'e peh p foki mo e 'ikai ke tali 'a e tu'utu'uni ko 'eni 'e he Kosilio 'a e Pasifiki. Pea na'e hanga leva 'e he Kosilio 'o tuku ange mai 'i he ongoongo 'a e 'ikai ke nau tali 'a e tu'utu'uni ko eni 'a e Pal mia mo e Ma'u Mafai koe'uh 'oku 'ikai ha'anau mafai fakalao ki ai. Na'e iku heni ke fakahoko 'e Lord Sevele ha ng ue fakalao ki he toutou 'ohonoa 'a e Pal mia pea fakahoko ai 'a e tu'utu'uni 'a e Tu'i Fakamaau Lahi 'i he tu'utu'uni tohi 'o e 'aho Tu'apulelulu 25 'o 'Aokosi 'i he Hopo Sivile Fika CV 26 'o e 2016 ke tali 'a e kole mei he tafa'aki 'a Lord Sevele ke fakahoko ha Tu'utu'uni Fakataimi (*Interim Injunction*) ke ta'ofi 'a e tafa'aki 'a e Pal mia 'Akilisi P hiva 'a ia 'oku to e Sea he Ma'u Mafai ki he 'Atita mo e Pule mei he 'ohonoa 'ikai fakalao ko 'eni hang ko ia 'oku h 'i hono liliu faka-Tonga 'o e tu'utu'uni 'a e Tu'i Fakamaau Lahi 'i he fakamatala fakah h Fakalahi 11.

KONGA 3: MAUMAU'I PE KAKAA'I 'A E KOLOA 'A E PULE'ANGA MO E FONUA

10. Fakangofua ‘aa ‘Etuatē Sungalu Lavulavu ke ne kei hoko atu p he Senit Fakafonua neongo ‘a e tu’utu’uni ‘a e Fakamaau’anga Tangi.

‘I he ‘aho 31 ‘o ‘Okatopa 2014 na’e tu’utu’uni ai ‘e he Fakamaau’anga Tangi ke mavahe ‘a ‘Etuatē Sungalu Lavulavu mo e ‘Apiako ‘Unuaki ‘o Tonga mei he Senit Fakafonua ‘i Tofoa ‘i he ‘aho 31 ‘o ‘Okatopa 2014 hang ko ia ‘oku h atu ‘i he fakamatala fakah h ‘i he Fakalahi 12. Ko e tu’utu’uni ko ‘eni na’e fehu’ia lahi he na’e a’u mai ki he 2015 mo e kongā ki mu’a ‘o e ta’u ni (2016) na’e te’eki p ke fakahoko ‘a e tu’utu’uni ia ko ‘eni ia ‘a e Fakamaau’anga. Na’e hoko foki ‘a ‘Etuatē Lavulavu ko e Minisit ‘i he Pule’anga ‘o ‘Akilisi P hiva pea na’e ‘ikai malava ke fakahoko ‘a e tu’utu’uni ko ‘eni ‘o a’u ki hono ‘oange ‘a e ngofua ‘e he Pal mia ‘o fakafou ‘i he Potung ue Takimamata mo e Potung ue ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua ke kei nofo p ‘a ‘Etuatē Lavulavu mo e ‘Apiako ‘Unuaki ‘o Tonga ‘i he Senit Fakafonua ‘i Tofoa.

Ko e faka’ilonga ‘eni ‘o e filifilimanako (*Nepotism*) mo e ta’etoka’i, ta’efaka’apa’apa ki he Fakamaau’anga *Contempt of Court* mo e pule kovi ‘a ia ‘oku kehe ia mei hono taukave’i mo malanga’i ‘a e temok lati mo e pule lelei. ‘Oku mahino p foki ko e Pal mia na’a ne toutou malanga’i ‘i he Fale Alea talu mei he 2010 ke fai mo fakahoko ha ng ue ke fakafoki mai ‘a e koloa ‘a e Pule’anga meia ‘Etuatē Lavulavu ka ko ‘ene hoko p ki he lakanga Pal mia kuo ne fakangofua ‘e ia ‘a e faihala ke hoko he ko Lavulavu na’e fili ma’ana ke ne hoko ki he lakanga Pal mia ‘o e fonua.

11. Totongi Pa’anga ‘e ua kilu tolu mano tolu afe m f ngofulu m f s niti ‘e f (\$233,044.04) ki he Forbes, ‘ikai hano patiseti p ‘e fai ha femahino’aki ki ai.

Ko e kaveinga foki ‘eni na’e hoko ai ‘a e longoa’a ‘i he fonua pea na’e fehu’ia ‘i he feme’a’aki ‘a e Fale Alea ‘o Tonga ‘a hono totongi ‘o e pa’anga ‘oku h atu ‘i ‘olunga ‘oku meimei kuata miliona ki hono faka’eke’eke ‘o e Pal mia ‘e he Makasini *Forbes* ka na’e ‘ikai ha femahino’aki ki ai. Na’e to e fehu’ia foki hono ‘aonga ‘a e fakamole ko ‘eni ‘a e pa’anga ‘a e fonua ki he fa’ahinga faka’eke’eke ko eni pea mahino foki na’e ‘ikai ko e *Forbes*. Na’e fakah ‘e he Makasini *Forbes* ki he ongoongo ‘a e Leti *New Zealand* ‘i he ‘aho 9 ‘o Siulai 2016 hang ko ia ‘oku h he fakamatala fakah h Fakalahi 13 na’e ‘ikai ke nau faka’eke’eke ‘a e Pal mia ‘o Tonga ka ‘oku nau tui ko ha kautaha ongoongo ‘oku nau feng ue’aki mo e *Forbes (Company that onsells to Forbes)*.

Na’e fakamahino ‘e he ‘Eiki Minisit Pa’anga, *Dr. ‘Aisake Eke*, Minisit Pa’anga ki he *media* mo e fonua ‘i ha’ane tohi ‘i he ‘aho 11 ‘o ‘Aokosi 2015 ‘oku hala ‘aupito ‘a e tukuaki’i na’a ne ‘ilo ki hono fokotu’utu’u ke faka’eke’eke ‘a e *Forbes* mo e Pal mia he na’e fai p ‘a e fokotu’utu’u ko ia ‘e he ‘Ofisi ‘o e Pal mia pea ko ‘ene toki ‘ilo ‘i he taimi ne fetu’utaki mai ai ‘a e toko ua ne na fai ‘a e faka’eke’eke ke fai ha faka’eke’eke mo e Minisit Pa’anga, hili ia ‘a e ‘osi ‘a e faka’eke’eke ‘a e *Forbes* mo e Pal mia, kuo na ‘osi ‘i Tonga ni kinaua ia.

‘I he fakataha ‘a e Minisit Pa’anga mo e toko ua ko ‘eni ne fakah ange ai kuo ‘osi fai ‘a e fakataha ia mo e Pal mia. Pea ‘oku tuku mai kiate ia ko e Minisit Pa’anga ‘e he Pal mia ke fai ‘a e lau ki he patiseti ki hono totongi ‘a e pulusi ‘o e faka’eke’eke ‘i he Makasini *Forbes*. Na’e fakah ‘e *Dr. Eke*, ko ‘ene ‘ilo ia ‘a e totongi pea na’e ‘eke p ‘oku fiha pea na’e fakah kiate ia mo e pa’anga

‘Amelika ‘e taha kilu nima mano (\$150,000) pea u talaange ‘oku fu’u mamafa pea holo leva ki he pa’anga ‘Amelika ‘e taha kilu tolu mano (\$130,000).

‘I he fakamatala ‘a *Dr. Eke* na’e mahino mei he Sekelitali Pule, ‘Aholotu Palu, ko e alea mo e Kautaha *Forbes* na’e fakangofua p ia ‘e he Pal mia hili hono fakahoko ange kiate ia ‘a e fie p talanoa ‘a e kautaha mo e Pal mia. Ne to e peh ‘e he Sekelitali ne hili hono fakangofua ‘e he Pal mia ke fai ‘a e faka’eke’eke ne toki ng ue ‘a e ‘Ofisi Pal mia ki hono fakahoko ‘a e ng ue ki he visa t ’uta mai ‘a e ongo faka’eke’eke.

‘I he t ’uta mai ‘a e ongo faka’eke’eke pea fakahoko leva mo e faka’eke’eke mo e Pal mia pea ko e toki taimi ia na’e toki h mai ai ‘oku ‘i ai ‘a e totongi pea na’e fakahoko ange ‘e he Pal mia ke fakahoko ki he Minisit Pa’anga ‘a e talanoa ki he patiseti ki hono pulusi ‘o e faka’eke’eke. Na’e totongi ‘eni mei he Vouti ‘a e Takimamata ta’e’ilo ki ai ‘a e Takimamata pea na’e peh ‘e he Minisit Pa’anga na’e ‘ikai kau ia he alea’i ‘a e mai ‘a e kau faka’eke’eke ko eni mei he *Forbes*. Pea ko e tu’utu’uni ia ‘a e Kapineti ke totongi ‘a e pa’anga ‘oku fiema’u ke pulusi ‘a e faka’eke’eke ‘i he *Forbes* pea ke totongi mei he Vouti ‘a e Takimamata. ‘Oku kau ‘a e Minisit ‘o e Takimamata ‘i he Kapineti.

‘I he fakamatala ‘a e Minisit Pa’anga ko e ‘Ofisi Pal mia p ia ne nau fai ‘a e fokotu’utu’u. Na’e ‘ikai ‘aupito ha kaunga p ’ilo ki ai ‘a e Minisit Pa’anga ki he fokotu’utu’u ko ‘eni, ko ‘ene toki ‘ilo p he fakafe’iloaki mai ki ai ki he faka’eke’eke pea mo e ‘ai ke totongi hili ‘a e ‘osi ‘a e faka’eke’eke mo e ‘Eiki Pal mia. “Kuo ‘osi ‘i heni ‘a e *Forbes* ia”. Ko e tali ia ‘a e Minisit Pa’anga.

‘I he fakamatala ‘a *Dr. Eke* na’e fe’unga mo e pa’anga ‘e ua kilu tolu mano tolu afe m f ngofulu m f s niti ‘e f (\$233,044.04) ki he paaki ‘o e faka’eke’eke ‘i he Makasini *Forbes* hili ia ‘a e to’o ‘a e p seti ‘e 15 ko e pa’anga Tonga ia ‘e f mano taha afe teau uofulu m taha s niti ‘e valu hiva (\$41,121.89), ko e totongi tukuhau *withholding tax*.

12. Lohiaki’i ‘a e fonua mo e kakai ‘i he ‘ikai ke fakahoko ha tu’utu’uni ki he faihala ‘a ‘Etuate Sungalu Lavulavu ‘o mole ai ‘a e koloa mo e pa’anga ‘a e fonua.

Ko e tu’utu’uni ‘a e Pal mia fekau’aki mo e tautea ‘o e Minisit ki he Ngaahi Ng ue Lalahi, ‘Etuate Sungalu Lavulavu ‘a ia na’e tuku mai ‘i he Leti Tonga ‘i he efiafi Falaite 27 ‘o N vema 2015 pea tufa mo hono tatau hang ko ia ‘oku h atu he fakamatala fakah h ‘i he Fakalahi 14 ‘oku ne fakamahino mai ‘a e pule kovi mo e ‘ai’ai noa’ia pea ‘ikai mahino ‘a e Konisit tone mo e Lao ki he Pal mia. Ko e tautea ko ‘eni ko e ng ue ‘ikai vahe ‘i he m hina ‘e nima ‘o kamata mei Sanuali 2016. ‘Oku ‘ikai fakalao pea n noa’ia pea mo natula fakaaaoa ‘i he ‘uhinga ko ‘eni:

- i) Na’e toutou lea mai ‘aki ‘e he Pal mia ko hono mafai ‘i he Kupu 41 ‘o e Konisit tone ke ne tautea ha Minisit .

Kupu 41

“Ko e Tu’i ko e Pule ‘o e kau N pele mo e Kakai kotoa p . ‘Oku toputapu ‘a e sino ‘o e Tu’i.

‘Oku ‘iate ia ‘a hono pule’i ‘o e fonuá ka ‘oku ‘i he’ene kau Minisit ‘a hono fai ‘a e ng ue ‘o e fonua (*responsible*). Neongo ‘e fokotu’u ‘e he Fale Alea ‘a e ngaahi lao ‘e ‘ikai ke hoko kae ‘oua kuo ‘ai ki ai ‘e he Tu’i hono huafa”

- ii) Na’e mahino mei heni ‘a e ‘ikai mahino ki he Pal mia ‘a e Kupu 41 he ko e kupu ia fekau’aki mo e mafai e Tu’i ...

<009>

Taimi: 1430–1440

Kalake T pile: ... ki ha fakamo’oni huafa ‘i ha lao ka ‘oku ‘ikai ‘asi ai ha mafai ‘o e Pal mia.

iii. Ko e kupu 51 (4) ‘o e Konisit tone ‘oku ‘i ai e mafai ‘o e Pal mia ki he fehikitaki mo e fokotu’u ke fakam l l ‘i ha Minisit . Kupu 51 (4), ‘E ngofua ki he Pal mia ke vahe’i p to e vahe’i ‘a e ngaahi potung ue ki h pea ‘i he vaha’a ‘o e Kau Minisit ‘o e Kapinetí.

iv. Ko e kupu ko iá ‘oku ‘ikai h ai ha mafai ke tautea pa’anga p ngofua ke tu’utu’uni ke ta’evahe ha Minisit , Fakafofoga Fale Alea p taha ng ue fakapule’anga.

v. Ko e tautea ko eni ‘o ‘Etuete Lavulavu ke ta’evahe he m hinga ‘e 5 ‘oku ta’efakalao pea ‘oku maumau ai ‘a e lao ‘o e fonua mo e Konisit tone ‘i he ng ue ‘a e Pal mia ko ení.

vi. Ko e peh ko ‘e he Pal mia na’e kole ki he Fale Alea ke ‘omi kiate ia ke ne fakahoko ‘a e tautea ‘oku fakavalevale. Pea mahino mei ai ‘a e ‘ikai ke ne ‘ilo ‘a e fakangatangata ‘o e mafai ‘o ha Pal mia. ‘Oku kehe ‘a e mafai ‘o e Fale Alea ‘a ia ‘oku ‘ikai ngofua ke ne ng ue’aki. Pea kehe ‘a e mafai ‘o e Pal mia kapau ‘oku ta’efe’unga mo maumaulao ha Minisit , fakatatau ki he kupu 75 ‘o e Konisit tone.

Kupu 75(1), ‘E ngofua ki he kau Fakafofonga ‘o e Fale Alea ke faka’ilo (*impeach*) ha taha ‘o e Fakataha Tokoní, Minisit , K vana p Fakamaau Lahí koe’uh ko ha taha ‘o e ngaahi hia ko ení. Maumau’i ‘o e ngaahi laó p tu’utu’uni ‘o e Fale Alea p pule’i hala p ta’efe’unga p maumau’i p k kaa’i ‘o ha koloa ‘a e Pule’angá. Pe fai ha ngaahi me’a ‘a ia ‘e ngalingali fakatupu ha faingata’a ‘i he vaha’a ‘o e fonua ni mo ha fonua kehe. Lao Fika 1/1914.

vii. ‘Oku ‘ikai ke fiema’u ia ke ‘ange ‘a e mafai ‘o e Fale Alea ki ha Pal mia ‘o ha fonua tautautefito ki Tonga ni. Ko ‘ene ‘alu ia ke fakatikitato ‘a e pule ‘a e Pal mia he fonua mo ha tu’utu’uni te ne fai.

viii. Ko ha taki p Pal mia ‘i ha fonua ‘o hang ko ‘Akilísí, ko e taki ‘o e Pule’angá Tonga, pea ‘oku pule ki he’ene kau Minisit . Pea ka a’u ki ha tu’unga kuo fai hala, ta’efe’unga, maumau lao, ‘oku taha p ‘a e founá, ko hono fakam l l o’i mei he Kapinetí pea fakah ki he Tu’í ke fakafoki ‘a e tohi fakamafai fakanofa Minisit ‘a e tokotaha ko iá (*warrant of appointment*) ke kaniseli pea tuku kitu’a. ‘Oku ‘ikai ha to e mafai kehe ia ‘a e Pal mia ‘o hang ko ‘ene fakamatala l loa mo ta’e’uhinga na’a ne fakahoko fekau’aki mo ‘ene tautea ‘o Lavulavú.

ix. Ko e mafai ko ia 'oku 'i he kupu 51(4) pea mo e mafai 'i he kupu 75 'o e Konisit tone, 'oku kehekehe 'aupito ia. 'I he fakamatala na'e fakahoko 'e he Pal mia, na'a ne peh na'a ne kole ke 'oange 'a e mafai 'i he kupu 75 ke ne fakahoko 'e ia tokua ke ne fai ha tautea fakapotopoto. Na'e tonu ke ne fakatokanga'i ko hono mafai 'i he kupu 51 'oku 'ikai hano mafai kehe ai ke ne tautea'i ha taha ka ko e fokotu'u p ke fakam l l o'i. Ko e me'a 'oku mahino mai mei he'ene fakamatala 'oku 'ikai ha'ane 'ilo 'e taha ki he ongo kupu ko eni. Pea ne takihala'i leva 'a e kakaí, 'oku 'i ai e mafai 'iate ia ke fakapotopoto ha'ane fakahoko ha tautea.

x. Ko e me'a foki ko eni na'e totonu ke ne 'uluaki fetu'utaki ki he kau fakahinohino lao 'a e Pule'angá 'o hang ko e 'Ateni Senialé p ko e Solisitoa Senialé ke fale'i ia fekau'aki pea mo e fakamatala ngalivale kuo ne fai ki he fonua mo e kakaí.

xi. Na'a ne peh foki na'e tali halaia pea kole fakamolemole 'a Lavulavu pea tu'unga ai 'ene kole ke ne fai e tautea. Ko e me'a ní 'oku 'ikai ke ne 'ilo ne te'eki ai ke fakam u'i (*impeach*). Ko e tu'unga na'e 'i ai ko e fokotu'u ke fakangofua ke fakahoko hano faka'ilo faka-Fale Alea. 'Oku te'eki ai ke fakam u'i, pea kapau na'e mo'oni 'ene fakamatala kuo halaia, pea na'e totonu ke fai e p loti kuo halaia mo e p loti makehe ke 'alu ki 'api.

xii. Ko e fanongo 'a e kakaí ki he fakamatala 'a e Pal mia 'oku hang ia ha fakamatala 'a ha fakamaau 'oku faka'uhinga lao pea fakatonutonu lao pea ngali m lie 'ene faka'uhingá ka ko e pangó ko e ngaahi kupu'i lao na'e lau maí 'oku 'ikai mo'oni pea 'ikai ha'ane fekau'aki mo hono mafai. 'I hono 'ai mahinó, na'a ne lohiaki'i mai 'a e kakai 'o e fonuá.

xiii. 'Oku ngali m lie 'ene tautea ta'evahé 'a ia ko e m hina 'e 5 pea 'oku fakafuofua 'e ofi ki he pa'anga 'e f mano p lahi ai 'o fakatatau ki he tu'unga v henga faka-Minisit mo hono ngaahi mon ia. Ko e fu'u tautea faufaua eni fakapa'anga 'a ia 'oku mahino ki he Pal mia ko e me'a kovi na'e fai 'e he Minisit pea na'e totonu ke tuku kitu'a.

xiv. Ko e tautea ko eni 'oku fepaki ia mo e kupu 2 'o e Konisit tone pea na'e totonu ki he Pal mia ke ne lau fakalelei 'a e laó mo e Konisit tone. Pea ki he Pal mia ke ne 'ilo ko e tautea na'a ne faí 'oku tapui 'e he Konisit tone. Kupu 2, "He'ikai ng ue fakatamaio'eiki 'e ha taha ki ha taha kapau 'e 'ikai te ne loto ki ai, ngata p 'i he'ene mo'ua ki he laó p ka hola ha p pula mei ha fonua kehe ki Tonga ni. Kapau 'e 'ikai ke hola mei he lao e fonua, ko e me'a ia 'i he'ene fakap p kaiha'a p 'i he fai ha me'a lahi peh p ha mo'ua. 'E tau'at ina leva ai 'i he'ene t 'uta ki Tonga ni, koe'uh he 'ikai 'aupito nofo fakap pula ha tokotaha 'oku nofo 'i he malumalu 'o e fuka Tonga.

xv. Na'e fehu'i heni p ko e h na'e piki mate peh ai e Pal mia ki he taha 'oku ta'efe'ungá, ta'etaau mo maumau lao kae kei hoko atu ko ha Minisit p ko ha taki 'i he Pule'angá. Pea ke ne t e s pinga kovi ki he fonuá mo e kakaí.

xvi. 'I he taimi na'e hoko ai 'a e tu'utu'uni ko eni na'e 'i he potung ue tatau p mo e Minisit 'a e 'ofisa ko Tevita Lavemai. Na'e tuku kitu'a ai 'e he PSC he taimi ko ia 'o peh na'e 'ikai ke ne muimui ki he lao fakatau maí p ko e procurement regulations. 'I he feh laaki ko ia, neongo na'e fakahoko 'a e fakatonutonu ki ai, na'e tuli 'a e ma'ulaló kae nofo p 'a e Minisit ke ne t mai ha s pinga kovi ke faingata'a'ia mo mamahi ai 'a e fonuá.

xvii. Na'e 'ikai ko ha me'a fo'ou eni ki he Minisit ko ení. Ko e Pal mia ko ení na'a ne taukave'i 'i he 2003 hili ia hono puke fakah pilisone 'i 'Amelika 'a Lavulavu ki he ngaahi hia k k na'a ne fakahoko pea tukuaki'i ia ki ai 'i he fonua ko ia. 'I he tukuaki'i ko ia na'e felotoi ai 'a e ongo faha'í ke tali halaia ki he ongo tukuaki'i 'e 2 pea fekau ke foki mai ki Tonga ni he na'e fakamole ki he Pule'angá 'Ameliká. 'I he 2003 na'e fokotu'u ai 'a 'Akilisi 'i he Falealeá ke tuku kitu'a 'a Lavulavu he ko e tokotaha faihia hang ko ia na'e hoko 'i 'Amelika.

xviii. Na'e to e fuhu foki 'a e Pal mia mo Lavulavu he 2003 'i loto Fale Alea 'uhinga p ko hono toutou 'ohake 'e 'Akilisi 'a hono fakah pilisone 'o Lavulavu 'i 'Amelika mo hono mo'ua aí, mo e ngalivale Fale Alea 'o Tonga he ng ue pango ko eni 'a Lavulavú. He na'e folau ko e Fakafofonga e Fale Alea ki he fakataha 'i *Bangladesh* kae afe noa'ia 'o h pilisone ai 'i 'Amelika kae 'ikai lava 'a e fakataha ia.

xix. Ko e tu'utu'uni 'a e Pal mia na'e fakamafola fakahangatonu mai 'i he ongoongo 'a e Leti Tonga 'a e tu'utu'uni hala 'a Lavulavu ki hono fakamahu'inga'i 'o e ' me'a ng ue 'a Tomif Paea ke totongi 'e he Pule'angá 'a hono fakatau 'o e ' me'a ng ue maumau 'o fe'unga mo e pa'anga 'e 1 miliona m 7 afe. Hili ko iá ko e m sini p 'e taha 'oku lava 'o ng ue. 'Oku fehu'ia heni p 'e to e ngata nai 'a e founa ta'eufi ko eni ki he fonuá.

xx. Hili e tala e tu'utu'uni 'a e Pal mia na'a ne fakah he 'ikai ngofua ha to e fehu'i he 'oku tatau p eni mo e tu'utu'uni e Fakamaau'anga he ko 'ene tu'utu'uni p Fakamaau'angá ko 'ene 'osí ia. 'Oku mahu'inga foki ke fakatokanga'i 'a e taki hala'i ko eni 'a e kakai e fonua he 'oku 'ikai ha to e Fakamaau'anga kehe mei he pule 3 e fonua. Pea 'oku fakatu'ut maki e feinga e Pal mia ke fakatatau ia ki he pule 3 e fonua he 'oku 'ikai ko ha fakamaau ia.

xxi. Na'e 'ikai p ke fakahoko 'a e tautea ko ení he na'e kei vahe p 'a 'Etuete Lavulavu 'o a'u ki hono fakam 1 l o'i ia mei he lakanga faka-Minisit . Pea ko hono lohiaki'i fakamaatoato mo'oni p eni 'o e fonuá 'o mole ai 'a e koloa mo e pa'anga 'a e fonua.

xxiii. Tali 'e he Pule'angá ke fakatau tolu kilu, Pule'angá....

<001>

Taimi: 1440-1450

Tokoni Kalake: ... me'ang ue motu'a mo mamafa 'a Tomif Paea.

Ko e fakat t 'eni 'e taha 'o e pule kovi mo e fakapone 'o mole ai e pa'anga mo e koloa 'o e fonuá 'a hono tali 'e he Pule'angá ke fakatau 'a e ngaahi me'ang ue motu'a 'ikai falala'anga mo ta'efe'unga 'a e Kautaha Vava'u *Construction* 'a Tomif Paea.

Kuo paasi pea tali lelei 'e he Kapineti 'i he Tu'utu'uni Kapineti fika 436 'o e 'aho 29 'o 'Epeleli 2016 hang ko ia 'oku h atu 'i he fakamatala fakah h fakalahi fika 15, ke fakahoko 'a e fakatau ko eni 'i he malumalu 'o e ngaahi makatu'unga ko ení.

1. Ke fokotu'u atu 'e he Pule'angá ki he Kautaha Vava'u *Construction* 'a e mahu'inga ko e

2. 300,000 ke fakahoko'aki 'a e fakatau mai ko eni.
3. Kapau 'e tali eni 'e he Kautaha Vava'u *Construction* pea ke to'o 'a e pa'anga 'e 3 kilu mei he pa'anga monomono halá (*road maintenance project*) 'a e Potung ue ki he Ngaahi Ng ue Lalahi.
4. Ke fakahoko 'a e al lea mo e Kautaha Vava'u *Construction* 'e he Potung ue Tukahau mo e Kasitomu.

Na'e 'osi fakahoko hono fakamahu'inga'i tau'at ina 'o e ngaahi me'ang ue ko eni 'e he kautaha tau'at ina pea na'a nau fokotu'u atu ko e mahu'inga 'o e ngaahi me'ang ue kotoa he 'ikai laka hake 'i he pa'anga 'e 1 kilu.

Na'e to e fekau'i foki 'e he Minisit m l l 'o e Potung ue ki he Ngaahi Ng ue Lalahi, 'Etuete Lavulavu kia Maile Niulala ko e Pule 'Enisinia 'a e potung ue 'i he 2015 ke fakamahu'inga'i 'a e ngaahi me'ang ue tatau 'i he pa'anga 'e 1 miliona. Pea na'e h p eni 'i he tohi 'a Maile Niulala ki he Minisit Pa'anga, *Hon. Toket 'Aisake Eke* 'i he 'aho 19 'o N vema 2019 hang ko ia 'oku h atu 'i he fakamatala fakah h 16.

Kuo lauita'u 'a e tu'u 'a e ngaahi me'ang ue ko eni pea 'oku laka hake 'i he ta'u 'e 20 honau motu'a. Tukukehe ange 'a e 'ikai ha fale ke nau tau ki ai 'i he taimi 'uha mo e la' . Na'e fakahoko hono vali he faka'osinga 'o e ta'u kuo 'osi 2015 'a e ngaahi me'ang ue ko eni ke h ngali matamatalelei mai k 'oku 'ikai puli honau t kunga.

Konga F: Fakahoko e ngaahi me'a 'a ia 'e ngalingali fakatupu ha faingata'a 'i he v 'o e fonua ni mo ha fonua kehe.

14. Alea ki ha aofangatuku (*ratify*) 'e Tonga 'a e T lite CEDAW 'ikai ha mafai ki ai 'o e Pule'anga.

Ko e kaveinga ko eni na'e hoko ai 'a e laka 'a e kakai 'o e fonua 'o taki mu'a ai 'a e kau taki lotu mo e tohi tangi ki he 'Ene 'Afió 'i he ta'efiem lie ki he ng 'unu 'a e Pule'anga ke fakamo'oni aofangatuku 'a Tonga ki he Koniv sio Fakavaha'apule'anga 'i hono Fakangata 'o e Ngaahi Fakaf 'at ngia kotoa fekau'aki mo e totonu mo e malumalu 'a e kakai fefine (*Convention on Elimination of All Forms of Discrimination Against Women*).

Na'e fakahoko hangatonu mei he Fakataha Tokoni 'i ha tohi ki he Sekelitali Pule mo e Sekelitali ki he Kapineti (*Memorandum Fika P.C 42/2015* 'o 'oatu ai e tu'utu'uni fika *J.C 28* 'o e 2015 'a e Fakataha Tokoni 'o e 'aho 15 'o Sune 2015 'o hang ko ia 'oku h atu 'i he fakamatala fakah h fakalahi 17.

'Oku fekau'aki eni mo e tali 'e he Fakataha Tokoni ki he tohi tangi 'e valu kuo a'utaki ki he 'Ene 'Afi 'o fakamo'oni ki ai 'a e toko 13,048 fekau'aki mo 'enau ta'efiem lie ki he teu fakamo'oni 'a Tonga ki he Koniv sio *CEDAW*. Na'e kau foki heni 'a e tohi tangi na'e fakah atu 'e he kau taki lotu faka-k lisitiane 'o e fonua ni.

Ko e tohi tangi foki 'eni 'o fakatatau ki he' enau totonu faka-Konisit tone hang ko ia kuo foaki 'i he kupu valu 'o e Konisit tone 'o Tonga. 'Oku h foki he tu'utu'uni ko eni 'a e tali lelei he 'Ene 'Afi 'a e fale'i 'a 'ene kau Fakataha Tokoni fekau'aki pea mo e tohi tangi 'a hono kakai 'a ia na'e fakamo'oni mai ki ai 'a e toko 13,048 pea 'oku tali ki ai 'a e Fakataha Tokoni 'o anga pehé ni 'i hono liliu 'i he lea faka-Tonga.

Konga A. 'Oku 'ikai tui 'a e Fakataha Tokoni fakatatau ki he fakamatala kuo nau ma'u ki he founa ng ue (*process*) 'oku fakahoko 'e he Pule'anga 'o fakatatau ki he lao 'o e fonuá peh ki he kupu 39 'o e Konisit tone 'o Tonga.

E. Na'e te'eki ai tu'o taha ke fakangofua 'a e Hou'eiki Minisit ke nau fakamo'oni p fakapapau'i 'a e Koniv sio fekau'aki mo e CEDAW.

F. Na'e te'eki ai tu'o taha ke 'eke ki he Fakataha Tokoni ke 'oatu ha'anau lau fekau'aki mo e kau atu hotau fonua ki he Koniv sio fekau'aki mo e CEDAW.

H. 'Oku mau fokotu'u atu heni ki he Hou'eiki Minisit ke fakata'e'aonga'i ha fakamo'oni 'a e Pule'anga Tonga fekau'aki mo e Koniv sio fekau'aki mo e CEDAW.

Na'e fakamulituku 'aki foki 'a e tu'utu'uni ko eni 'a hono fokotu'u atu ki he Sekelitali ki he Kapineti ke fakahoko leva 'a e tu'utu'uni ko eni he vave taha ki he 'Eiki Pal mia, Hou'eiki Minisit 'o e Kapineti, 'Ateni Seniale, Fakahinohino Lao 'a e Pule'anga, Sekelitali ki Muli mo e CEO 'a e Potung ue ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua.

'Oku 'oange foki 'e he Konisit toné 'a e mafai ki he Tu'i fekau'aki mo e ngaahi koniv sio p t lite hang ko ia 'oku h he Kupu 39 'o e Konisit tone.

“E ngofua ki he Tu'i ke fai ha ngaahi t lite mo e ngaahi Pule'anga muli ka 'oku 'ikai ngofua ke ne fai ha ngaahi t lite 'oku fai kehe mo e lao 'o e Pule'angá ni. 'Oku 'ikai ngofua ki he Tu'i ke ue'i 'a e tute ta'eloto ki ai 'a e Fale Alea. 'Oku ngofua ki he Tu'i ke fakanofu 'ene kau Fakafofonga ki he ngaahi Pule'anga 'o hang ko e ngaahi anga 'o e ngaahi Pule'anga.”

'Oku 'ikai foki ko hano toki 'ohake 'eni 'o e kaveinga ni 'i he Pule'anga mo e Fale alea he na'e 'ohake 'a e kaveinga tatau lolotonga 'a e Pule'anga 'o F leti S vele peh ki he Pule'anga 'o Tu'ivakan ka na'e 'i ai p 'a e ngaahi ng ue na'e fiema'u ke fakakakato 'a ia ko e kole 'a e Pule'anga Tonga ke tukukehe'i (*reservations*) 'a e ngaahi kaveinga 'oku malava ke ne u sia 'a e ma'uma'ulutua 'a e fonuá hang ko e fakat tama, mali 'a e fefine mo e fefine, mali 'a e tangata mo e tangata, Lao ki he Hokohoko, Tukufakaholo mo e Lao ki he Ngaahi Totonu ki he Kelekele kae toki malava ke fakakaukau'i p 'e tali 'e he Pule'anga mo fakamo'oni ki ai 'a Tonga.

Na'e fehu'i foki 'e he Fakafofonga Vava'u 15 S miu Kuita Vaipulu ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea Lord Tu'ivakan 'aho M nite 16 'o M 'asi 2015 lolotonga 'a e f me'a'aki 'a e Fale ke kole ki he 'Eiki Pal mia ke 'omai ha tohi fakamo'oni mei he Kautaha 'a e Ngaahi Pule'anga Fakatahataha (UN) 'o fakam hino mai 'oku tali 'a e ngaahi makatu'unga (*reservations*) na'e kole 'e he Pule'anga ki mu'a ke tukukehe'i mo fakam vahe'i t lia 'a e anga 'o e nofo, tauf tunga 'o e lotu mo e malu 'o e fonua.

Na'e fakah mei he 'Eiki Pal mia kuo 'osi tali 'e he Kapineta ke fakamo'oni aofangatuku 'a Tonga ki he Koniv sio ko eni CEDAW pea na'e 'osi folau mo e 'Eiki Minisit ki he Ngaahi Ng ue Fakalotofonua Hon. Fe'ao Vakata ki Niu 'Ioke ki he 'ulu'i 'ofisi 'o e Pule'anga Fakatahataha ke fakahoko 'a e ng ue ko 'eni. 'Ikai ngata ai ka na'e fakahoko mo e ng ue ke fakatokanga'i 'a e ngaahi makatu'unga (*reservations*) na'e kole ke to'o mo faka'at 'a Tonga mei ai.

Na'e fakam hino p foki mei he 'Eiki Sea 'a e 'uhinga 'a e Fakafofonga Vava'u peh ki he ni'ihi 'o e Hou'eiki N pele ke 'omai ha tohi faka'ofisiale mei he Pule'anga Fakatahataha (UN) 'o fakam hino mai 'oku nau tali 'a e ngaahi me'a na'e fokotu'u atu 'e Tonga ni ke tukukehe'i.

Na'e me'a 'a e 'Eiki Pal mia 'o peh kapau 'e 'ikai ke nau tali 'e he Pule'anga Fakatahataha (UN) 'a e ngaahi me'a na'e kole ke tukukehe'i (*reserve*) pea 'e holomui leva 'a Tonga ia. Na'e fakam hino heni 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ki he 'Eiki Pal mia he 'ikai to e lava ha holomui he kuo tau 'osi fakamo'oni pea 'oku 'ikai ke n tula peh 'a e ng ue 'a e Pule'anga Fakatahataha. Na'e loto p foki 'a e 'Eiki Pal mia ke 'omai 'a e tohi faka'ofisiale 'oku fiema'u 'e he Hou'eiki M mipa ke 'omai ki he Fale.

'Oku m hino mei heni 'a e t nounou 'a e Pal mia mo e Kapineta 'o 'ikai ke m hino kiate kinautolu 'a e Konisit tone mo e lao 'o e fonua kae peh ki he 'ikai totonu mo taau 'a 'enau faka'uto'uta fekau'aki mo e kaveinga ni 'a ia ko e faka'ilonga ia 'o e pule kovi pea to e lohiaki'i mo e fonua.

'Oku 'ikai foki ke ongonap ko e h 'oku hoko ki he kaveinga ni ki he kaveinga k na'e k k voi p foki 'a e Pal mia 'e 'ave eni ki he kakai pea 'oku totonu ke fakahoko ha fili fakah loto (*referendum*) fekau'aki mo e kaveinga ni 'a ia ko e to e fo'i ta'em hino mo'oni mo eni 'e taha.

15. **Kaunoa 'i he issue fakalotofonua 'a West Papua fekau'aki mo e totonu 'a e tangata.**

Na'e fakahoko 'e he Pal mia 'ene lea ki he t peiti 'a e Fakataha'anga 'a e Pule'anga Fakatahataha hono 70...

<002>

Taimi: 1450-1500

Tokoni Kalake Pule: (*General Debate of the 70th Session of the United Nations General Assembly*). 'Oku h atu 'i he Fakamatala Fakah h **Fakalahi 18** 'a 'ene fakaanga'i lahi e Pule'anga 'Initon siá fekau'aki mo hono fakaehaua'i 'a e Totonu 'a e Tangata, (*Human Rights*). Na'e faka'ikai'i fefeka eni 'e he Pule'anga 'Initon siá 'i he fakataha tatau hang ko ia 'oku h atu 'i he Fakamatala Fakah h **Fakalahi 19**. 'Oku fu'u mahu'inga ke fakapapau'i 'a e polis ki mulí (*Foreign Policy*) 'a e fonuá ki mu'a pea toki fakahoko hano lea'aki he 'oku malava heni ke ne fakatupu 'a e v kovi mo faingata'a 'i he v 'o Tonga mo e ngaahi fonua mulí.

KONGA 5: FAKALALAHĪ ‘O E NG UE HALA ‘AKI ‘O E MAFAI.

16. Fakavalevale tu‘utu‘uni ‘a e Pal miá ke fakahiki ‘a e kau ng ue ‘a e Potung ue Ki Mulí.

‘Oku kau foki ‘a e tu‘utu‘uni ‘a e Pal mia ‘i hono fatongia ko e Minisit ki Muli mo Fefakatau‘akí ke fakahiki ‘a e kau ‘ofisa ma‘olunga ‘e toko 4 mei he Potung ue ko ‘ení he tu‘utu‘uni ‘ikai fakapotopoto pea ‘ikai ke fakatatau mo e lao tukukehe ange ‘ene natula fakaaoaó.

Ko e tu‘utu‘uni foki ‘eni ‘a e Pal miá ‘o fakafou ‘i he‘ene fekau ki he Sekelitali ‘a e Potung ue ke fakahiki (*redeploy*) ‘a ‘Eiki Fanetupouvava‘u Tu‘ivakan , *Marcella* Kalaniuvalu, *Elsie* Fukofuka mo ‘Ilaisipa ‘Alipate ki he ngaahi potung ue kehekehe p ‘a e Pule‘angá ‘o ‘ikai ke tomu‘a ‘oange ha ‘uhinga mahino pea ke fakafou ‘i he founa ng ue mo e laó.

‘I he ‘aho 26 ‘o Siulai 2016 na‘e fakah ai ‘e he Sekelitali ‘o e Potung ue ‘i ha fakataha mo e toko 4 ko ‘ení ‘a e tu‘utu‘uni fakaaoao ko ‘eni ‘a e Pal miá ‘a ia ko e Minisit ia ‘o e Potung ué ke fakahiki kinautolu ki he ngaahi Potung ue kehekehe p ‘a e Pule‘angá. ‘Oku ‘ikai foki ke mahino ‘a e ‘uhinga ‘o ‘ene tu‘utu‘uni ka na‘e ‘ikai mama‘o ‘eni mei he ma‘uhala mo e taaufehi‘a pea hili ai ‘a e ‘ai‘ainoa‘ia.

Na‘e fakahoko foki ‘eni ‘e he Sekelitali ‘o e Potung ué pea tu‘utu‘uni ai ‘e he *PSC* (Va‘a Ki He Kau Ng ue Faka-Pule‘anga) ‘i he tu‘utu‘uni Fika 339 ‘o e ‘aho 2 ‘o Sepitema 2016 ke fakahiki ‘a e toko 4 ko ‘eni ka ‘e fakafoki ki ha tu‘utu‘uni aofangatuku ‘a e Sekelitali ‘o e Potung ue Ki Mulí.

Na‘e fakah ai heni ‘a e l unga ‘a e toko 4 ko ‘ení ki he Va‘a ‘oku fakahoko ki ai ‘a e l unga ‘o e kau ng ue fakapule‘angá (*PSC Tribunal*) ‘i he ‘aho 5 ‘o Sepitema 2016 ‘o makatu‘unga ia ‘i he ‘ikai fou ‘a e Potung ué ‘i he founa ng ué, Lao ki he Ng ue Fakapule‘angá mo e ‘ikai ke ‘oange hanau faingam lie fakatatau ki he laó mo e fakamaau totonu fakaenatulá ‘o hang ko ‘ene h ‘i he Fakalahi 20.

Kai kehe na‘e tu‘utu‘uni foki ‘a e Sekelitali ia ‘o e Potung ue Ki Mulí ‘i he‘ene tohi (*memo*) ki he toko 4 ko ‘eni ‘i he ‘aho 13 ‘o Sepitema ke fakahoko leva ‘a e mafai kuo tukuange kiate ia ‘e he tu‘utu‘uni Fika 339 ‘a e *PSC* ‘i he ‘aho 2 ‘o Sepitema pea ke kamata leva hono fakahiki kinautolu ‘i he ‘aho 15 Sepitema 2016 pea ke nau l pooti ki he ngaahi Potung ue ‘oku fakahiki kinautolu ki ai ‘o fakaongoongo mei ai ‘enau tangi ki he Va‘a L unga ‘a e *PSC*.

Na‘e tu‘utu‘uni fakataimi ai ‘a e Va‘a L unga ‘a e *PSC* ‘i he ‘aho 14 ‘o Sepitema ke ta‘ofi fakataimi ‘a e tu‘utu‘uni ke fakahiki ‘a e toko 4 ko ‘eni kae ‘oua leva kuo fakahoko ha tu‘utu‘uni aofangatuku fekau‘aki mo ‘enau tangi. Na‘e makatu‘unga ‘eni ‘i he ngaahi fale‘i fakapolofesinale na‘e ‘oatu ki he Va‘a ko ‘eni ‘o kau ai ‘a e ‘Ofisi ‘Ateni Senialé, Pal mia Le‘ole‘o, mo e kau taukei ‘i he ngaahi ng ue fakapule‘angá mo e laó.

‘I he ‘aho 9 ‘o T sema 2016 na‘e tu‘utu‘uni aofangatuku ai ‘e he Va‘a L unga ‘a e *PSC* ke kaniseli ‘a e tu‘utu‘uni Fika 339 ‘a e *PSC* ‘i he ‘aho 2 Sepitema 2016 pea ke fakapapau‘i ‘oku fakahoko ‘e he kau *CEO* ‘a e fehikitakí fakatatau ki he laó. Na‘e to e tu‘utu‘uni ke totongi huhu‘i ha pa‘anga ki he toko 4 ko ‘ení.

‘Oku ‘omai foki ‘e he s pinga ko ‘ení ‘a e founa ng ue ‘a e Pal miá ‘a ia ko e Minisit Ki Muli foki ia ‘a e ta‘efe‘unga ‘ene fakahoko fatongiá pea mahino ai ‘ene t nounou ‘o ‘ikai ‘ilo ki he founa ng ue mo e laó pea maumau ai ‘a e totonu ‘a e kau ng ue fakapule‘anga ko ‘ení.

Ko e ‘ misi foki ‘eni ‘o e fakaaao mo e ‘ikai fakama‘uma‘u pea ‘oku ‘ikai fe‘unga ia mo ha taki kae tautautefito ki he Pal mia ‘o e fonuá ‘a ia na‘a ne fakahoko ‘a e tu‘utu‘uni ko ‘eni ‘a ia ko e fakat t ia ‘o e pule kovi.

17. Ngaahi Fakamole ki he Popua Park.

Kuo hoko ‘a e lingi‘anga veve ‘i Popuá ko e Park (Paaka) ‘a ia na‘e fakahoko ia ‘i he founa ta‘efakalao:

- i. Na‘e ‘ikai fakahoko ‘a e ng ue ko ení ‘aki ha tu‘utu‘uni Kapineti.
- ii. Na‘e ‘ikai fakahoko ha sivi‘i ‘o e ‘ takai ki mu‘a pea toki fakahoko ‘a e ng ue ko eni *Environment Impact Assessment* ‘o fakatatau ki he Lao *Environment Impact Assessment 2003*.
- iii. Na‘e ‘ikai ke ‘i ai ha pa‘anga na‘e fakapaasi ‘i he Patiseti 2015/2016 pea mo e 2016/2017.
- iv. ‘Oku ng ue ‘aki ‘a e pa‘anga mei he Patiseti ‘a e Potung ue ki he Ngaahi Ng ue Iiki ‘a e Pule‘angá ki hono fakapa‘anga ki hono fakapa‘anga ‘o e langa ‘o e Paaka ko ‘ení.
- v. ‘Oku fakah ‘e he Pal miá ‘oku ‘i ai e pa‘anga na‘e ‘osi t naki ki he ng ue ko ‘ení, pea ‘oku l kooti f f ‘i ‘a e pa‘anga ko ení mo e anga hono ng ue ‘aki ‘o e pa‘anga ko eni ‘oku lau ‘e he Pal miá. **Fakalahi 21 & 22.**

FAKAM ‘OPO‘OPO

Ko e ngaahi fakamatala ko eni ‘oku h ‘i ‘olungá mei he Konga A, 2, 3, 4 pea mo e 5 ‘oku fa‘ofale kotoa ai ‘a e naunau ‘o e

1. Ko e Pal miá mo ‘ene tatakí, pule‘i mo tokanga‘i ‘a e Pule‘anga ‘o Tongá ‘oku pule fakatikitato mo pule fakaaao, pule fa‘iteliha ‘i he ngaahi fokotu‘u lakanga ‘oku h ‘i ‘olungá.
2. Ko e Pal miá mo ‘ene tatakí, pule‘i mo tokanga‘i ‘o e Pule‘anga ‘o Tongá ‘oku ‘ikai fen pasi ‘a ‘ene ngaahi tu‘utu‘uni ‘oku h ‘i ‘olungá mo e lao ‘o e Pule‘anga Tongá peh foki ki he ngaahi tu‘utu‘uni ng ué.
3. Ko e Pal miá mo ‘ene tatakí, pule‘i mo tokanga‘i ‘o e Pule‘anga ‘o Tongá ‘oku hoko ‘ene ngaahi tu‘utu‘uni ‘oku h ‘i ‘olungá ke fakamole lahi ai ‘a e Pa‘anga ‘a e Fonuá pea mo e tukuhau ‘a e kakai ‘o e fonuá.
4. Ko e Pal miá mo ‘ene tatakí, pule‘i mo tokanga‘i ‘o e Pule‘anga ‘o Tongá kuo mahino mei he‘ene founa ng ué ‘oku ‘ikai ke ne malava ke fakahoko lelei ‘a hono fatongia faka-taki pea kuo iku ta‘efalalala‘anga.

5. Ko e Pal mia 'o Tongá kuo ne lohiaki'i 'a e Fale Alea 'o Tongá pea mo e Kakai 'o e Fonuá 'o hang ko 'ene ngaahi fokotu'utu'u mo e tu'utu'uni 'oku h 'i 'olungá.

Aofangatuku

'Oku h mahino mei he ngaahi makatu'unga 'i 'olungá 'a e pule kovi mo e siokita 'a e Pal miá 'o monuka ai 'a e Konisit tone 'o e fonuá, maumau 'a e lao mo e ngaahi tu'utu'uni ng ue faka-Pule'angá pea uesia 'a e ngaahi tukituki tupu'a 'o e tukufakaholó, lotú mo e fonuá pea inu hono koná 'e he kakai 'o e fonuá.

'Oku pou pou 'a e ngaahi fakamatala fakah h 'i 'olungá mo fakamo'oni'i 'a e ngaahi makatu'unga 'oku 'oatu 'aki 'a e fokotu'u ni pea 'oku mau tui ta'etoeveiveiua 'oku 'ikai ke fe'unga 'a Samiuela 'Akilisi mo e lakanga mafatukituki ko 'eni 'i he fonuá.

Kuo t tu'olahi 'ene lohiaki'i 'a e kakaí mo e fonuá pea 'oku mau tui ko e fatongia totonu 'eni 'o fakatatau mo e totonu mo e mafai kuo 'omai 'e he Kupu 50B 'o e Konisit toné kiate kimautolu ni.

'Oku mau fakahoko 'a e fokotu'u ni 'i he loto hangam lie mo e mamahi'i hotau ki'i fonuá pea 'oku 'afio hifo 'a Sihova ki he'emaufakahoko fatongia ni telia 'a e malu mo e hao 'a e kakai 'o e fonuá.

Fokotu'u

Makatu'unga mei he ngaahi 'uhinga 'i 'olungá, 'oku mau fokotu'u atu ke fakahifo 'a Samuela 'Akilisi P hiva mei he lakanga Pal mia 'o e fonuá 'o fakafou 'i he mafai 'oku tuku mai 'e he **Kupu 50B** 'o e Konisit tone (Fakatonutonu) (Fika 20) ki he Lao 'o e Konisit tone 'o Tonga 2010 makatu'unga 'i he pule'i kovi, ta'efe'unga mo e fatongiá, maumau'i mo e k k 'i e koloa 'a e Pule'angá pea fakahoko 'a e ngaahi me'a 'a ia 'e ngalingali fakatupu ai ha faingata'a 'i he v 'o e fonuá ni mo ha fonua kehe.

'Eiki Sea: Hou'eiki tau ki'i m l l ai.

(Na'e m l l heni 'a e Fale)

<003>

Taimi 1515-1530

S tini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. (Lord Tu'ivakan)

'Eiki Sea: Sai ke fakah ai leva. Tapu p mo e Pal mia mo e Hou'eiki K pineti, kae 'uma' 'a e Hou'eiki Fakafofonga N pele 'o e Fonua, kae 'uma' 'a e Fakafofonga 'o e Kakai.

Neongo 'ikai h tu'utu'uni e Fale Alea ke mai tali Pal mia ka 'oku tali p

Hou'eiki ko e ...kuo lava 'a e lau 'o e tohi, pea hang p ko ia na'a ku fakahoko atu ki mu'a 'Eiki Pal mia , k 'oku 'i ai h tali mei he Feitu'u na, ká koe'uhí 'oku 'ikai foki ke tu'u ia 'i he'etau Tohi Tu'utu'uni he 'oku 'ikai ko ha *impeachment* eni, k 'oku faka'atu'i p kapau 'oku 'i ai h tali tohi, ko e ...k lava mai ki 'apongipongi p ko e ... 'e tali lelei p 'e he Fale. Pea 'oku ou tui p 'e lava p ke 'oatu 'a e ki'i taimi ke fai mai h tali, he'ikai ke tau to e l loa 'i he M nite kaha'u, kapau 'e lava p 'i he Pulelulu, Tu'apulelulu, he 'ikai ke tau to e laka fakalaka 'i he M nité kapau 'oku 'i ai h tali mei he Feitu'u na, he 'oku tali lelei p 'e he Falé ke 'oatu 'a e faingam lie ko ia.

Kapau 'e peh ia 'oku me'a... p au kole atu ke tau ...

'Eiki Pal mia : 'Eiki Sea ...

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Pal mia .

Kole ke tukuange faingamalie 'omai tali Pal mia ki Fale Alea

'Eiki Pal mia : Tapu atu ki he Feitu'u na Sea kae 'uma' 'a e toenga 'o e Hou'eiki, 'uluakí p 'oku ou fakam l atu 'i he lava 'o fakahoko 'a e fokotu'u ko ia 'oku mou me'a ki ai pea 'oku ou tui 'oku me'a ki ai, fanongo ki ai 'a e kakai 'o e fonua, pea 'oku ou tui ko e kongap ia 'o 'etau ng ue 'i he Fale ni. 'Oku ou kole atu p ki he Feitu'u na ke tuku mai mu'a h faingam lie ki 'apongipongi, ke fakakakato 'a e ng ue tali ki he ngaahi fokotu'u ko eni 'oku tau fanongo ki ai. 'Oku ou tui p 'e 'osi eni kuo u foki ki he 'Ofisi Pal mia 'oku ou tui p 'oku maau 'enau 'a e tali, pea kapau 'oku maau 'e fakahoko mai p 'i he efiafi ni. Pea kapau 'ikai, mahalo na'a toki 'omai p 'apongipongi. K 'oku ou tui ko e vave taha 'etau ng ue ki he me'a ko eni 'oku ou tui ko 'ene saf ia, kapau 'e lava ke tau p loti p 'i he Pulelulú he 'osi hono lau 'emau tali, ko 'ene saf ia, koe'uhí 'oku lahi 'a e ngaahi fatongia kehekehe 'oku tau hoko atu ki ai.

Ko ia 'oku 'oatu 'a e ki'i kole ko eni mei he motu'a ni fakafofonga'i atu 'a e t pile 'a e K pinetí, ke tuku mai h faingam lie ki 'apongipongi, 'o kapau 'e 'ikai ke lava 'o fakah mai 'a e tali 'i he efiafi ni, m l 'aupito.

'Eiki Sea: Ko ia Pal mia 'oku tali lelei p ke 'oatu 'a e faingam lie ko ia ke fai h tali ki ai, pea 'i he 'ene peh Hou'eiki 'oku ou kole atu ke tau toloi ki 'apongipongi.

Kelesi

Na'e kelesi tuku ai pe 'e he Sea 'a e Fale Aleam l l 'a e Fale ki he 'aho ni)

<005>

Fakam 'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga

'Aho Mānite, 20 Fepueli 2017

10:00 am

Fale Alea 'o Tonga

1. Lotu (Tokoni Palamisia)

2. Ui 'o e Fale Alea

3. Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea

Me a a e Eiki Sea oku ongonaa e halaa e Ta ahine Kuini Fehuhu ka ko e me a ia a e Pule angá ke nau fakahoko mai.

Me a a e Eiki Sea e t puni a e Fale Alea i he aho 2 Māsi 2017.

Me a a e Fakafofonga Fika 12 Ha apai o tokanga ki he palopalema faka-faiako i Mo unga one, a ia oku tokotaha p a e faiakó. Oku lolotonga puke a e faiakó pea oku ikai ke to e fai ha ako. Me a a e Minisita Ako ko e ngaahi motu pehe ni oku angamaheni ke i he toko 10 he motu pea kuo osi teu i pe a e kau faiako ke nau lava o ako i kinautolu. Oku i ai pe a e ofisa ako ke ne ala tokanga i a e ngaahi kaveinga ko eni. Pea e fai a e ng ue ki ai he aho ni pea toki l pooti mai.

Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u o tokanga ki he me a na e hoko i he tohi kumi koloa he api o e tokotaha i Vaini ko Hoatautu Finau. Ko e kau polisi tokolahi na e a u ange o fakahoko a e kumi koloa ko eni mo e tukuaki i ko e koloa kaiha a. I ai a e tokanga ki he founda na e fakahoko aki a e kumi koloa ko ení. Kole ki he Minisita Polisi ke fai hano tokangaekina o e kakai o e fonuá koe uhi ko e ngaahi me a ko eni kuo hoko. Tali mei he Minisita Polisi e fai a e tokanga ki he me a ko eni mo ha talanoa ki ai mo e Komisiona Polisi.

Me a a e Fakafofonga N pele Eua o tokanga ki he apiako lautohi a Kolongá. Ko e lau a e PTA ko e apiako kuo taimi ke t puni koe uhi ko e palopalema a e vai mo e ngaahi me a kehe p . Ko e fakah ia mei he PTA ko e fakahoko ange ia e he pule akó kapau he ikai alu ange a e PTA o fai ha ng ue ki ai e t puni a e akó. Kole ke kau atu ia hono vakai i e he kau ofisa fakataha mo e kaveinga ko eni na e ohake e he Fakafofonga Ha apai 12.

Me a a e Fakafofonga N pele Eua o eke ki he Pule anga pe e foki af a e kau ng ue lau aho ki he ngaahi potung ue ne tuku kinautolu kitu á. Me a a e Fakafofonga N pele Fika 2 Ha apai o tokanga ki he ongo m tu a oku na ngaue he Stadium i Atelé, pea ne tuku kinaua kitu a. I ai mo e tokanga ki he tangata eiki i Ha apai oku ne tokanga i a e halá ka kuo kau mo ia hono tuku ki tu á. Me a a e Eiki Palamisia na e osi tu utu uni o hang na e osi fakahoko atú kuo nau foki kotoa kae oua kuo a u ki Sune pea toki mahino ai a kinautolu oku hoko atú. Omai mo e tali fakama ala ala mei he Minisita ki he Ngaahi Ng ue Lalahi.

**4. L POOTI FIKA 01/2017: Komiti Tu uma u ki he Ngaahi Totonu a e Fale Alea
(fekau aki mo e Fokotu u ki ha P loti ke Fakamaloloo i a e Palemia)**

Lau a e l pooti. Me a a e Sea o e K miti ki he Ngaahi Totonu a e Fale Alea o fakama ala ala a e l pooti.

Me a a e Minisita Polisi o tokanga ki he kehekehe a e aho i he fakamo oni a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u i he peesi 5 mo e 6 (oku asi ia ai ko e fakamo oni ko e 31.9.2017). Me a mai a e Fakafofonga N pele Fika 2 Vava u o fakapapau i oku uHINGA ia ki he aho 31.1.2017.

P LOTI A E L POOTI O TALI 13/3.

5. FOKOTU U KI HA P LOTI KE FAKAM L LOO I A E PAL MIA

Lau a e Fokotu u (peesi 1 – 40).

Me a a e Eiki Sea neongo oku ikai ke asi he tohi tu utu uni ka e ala tuku atu pe ha taimi ki he Eiki Pal mia ke omai ha ane tali. Kole mei he Eiki Pal mia ke tuku mai ki auhu ke omai ai ha tali.

[3:21pm – TOLOI A E FALE ALEA.]